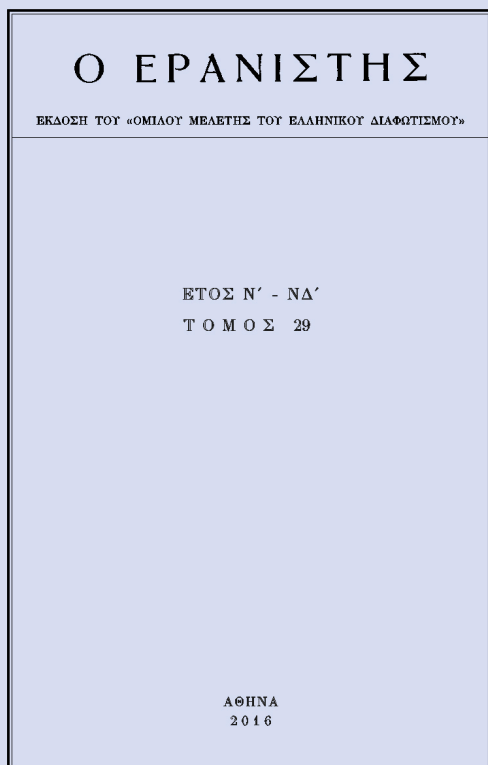

The Gleaner

Vol 29 (2016)

Η «βυζαντινή φατρία των χυδαϊστών». Επισκοπώντας τα αντικοραϊκά δημοσιεύματα του 1811

Εμμ. Ν. Φραγκίσκος

doi: [10.12681/er.21065](https://doi.org/10.12681/er.21065)

Copyright © 2019, Εμμ. Ν. Φραγκίσκος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Φραγκίσκος Ε. Ν. (2019). Η «βυζαντινή φατρία των χυδαϊστών». Επισκοπώντας τα αντικοραϊκά δημοσιεύματα του 1811. *The Gleaner*, 29, 199–228. <https://doi.org/10.12681/er.21065>

Η «ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΦΑΤΡΙΑ ΤΩΝ ΧΥΔΑΪΣΤΩΝ»

Ἐπισκοπώντας τὰ ἀντικοραϊκὰ δημοσιεύματα τοῦ 1811

ΣΤΙΣ 7 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1811 Ο ΚΟΡΑΗΣ δὲν εἶχε τελειώσει ἀκόμη τὸ γράμμα πὸν ἐτοίμαζε νὰ στείλει στὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου στὴ Βιέννη ἔχοντας ἀρχίσει τὸ γράψιμό του δύο ἡμέρες νωρίτερα. Ὄταν ἐπιτέλους τὸ ὀλοκλήρωσε εἶχε καταληκτικὴ ἡμερομηνία 15 Δεκεμβρίου.¹ Ἦταν ἀπὸ τὰ γράμματα πὸν τὰ ἔγραφε μὲ διακοπὲς καὶ φυσικὰ ἢ χρονικὴ ἐπιμήκυνση συνεπαγόταν τὸν θεματολογικὸ πλουραλισμὸ τοῦ περιεχομένου τους. Στὶς 7 Δεκεμβρίου, λοιπόν, ἓνα ἀπὸ τὰ θέματα πὸν σχολίαζε σὲ μιὰ μακρὰ παράγραφο ἀφοροῦσε τὴ γλωσσικὴ του θεωρία, τὴν πρόταση τῆς μέσης ὁδοῦ.² Ὁρκιζόμενος ἀρχικὰ στὴ φιλία τους διαβεβαίωσε τὸν ἐπιστολογράφο του ὅτι οὔτε ὁ ἴδιος ἤξερε, παρὰ τὴ γνώση τῶν ἐρευνητικῶν προσόδων τῶν Εὐρωπαϊκῶν γύρω ἀπὸ τὴ γλώσσα, (ποῦ μέλλει νὰ καταστήσῃ ἢ ποίαν μορφήν θέλει λάβειν ἢ Ρωμαϊκιά μας). Ὡς ἀπόδειξη τῆς ἀγνοίας του διατύπωνε παλαιότερὴ του προτροπὴ: «Ἄν νομίζετε τὴν μέσην ὁδὸν (ὡς κ' ἐγὼ τὴν νομίζω) καλὴν, πατεῖτε τὴν μὲ σιωπὴν καὶ ἡσυχίαν, διὰ τὸν κίνδυνον μὴ συσταθῶσιν αἱρέσεις». Καὶ λίγο παρακάτω, προσπαθώντας νὰ πείσει τὸν φίλο του ὅτι τὰ ὄπλα τῶν ὀπαδῶν τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἦταν ἀνίσχυρα ἀπέναντι στὰ ὄπλα ἐνὸς ἐσμοῦ ἀμαθῶν ραδιούργων («un tas d'ignorants intriguants», κατὰ τὴ διατύπωσή του), ἐπέμενε στὴν προτροπὴ του: «μὴ πολὺ θάρρος, φίλε μου, εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον. Μηδ' εἰς τὴν μέσην ὁδὸν σου. Βάδιζε τὴν ἡσυχία, sans faire semblant de rien, καὶ ἄφες καὶ τοὺς μακαρονίζοντας καὶ τοὺς χυδαίζοντας, ἀκόμη καὶ τοὺς ὑποκρινομένους ὅτι ἀκολουθοῦν καὶ αὐτοὶ τὴν μέσην ὁδὸν νὰ πολεμῶσι πρὸς ἀλλήλους, ἕως νὰ τοὺς ὑποτάξῃ ἢ ὁ ὀρθὸς λόγος, ἢ κἂν συγγραφεὺς τις, πεζὸς ἢ ἔμμετρος, διάφορος ἀπ' αὐτοὺς ὅλους τοὺς ἀνόστους καὶ ἀνόητους λέξεων συρράπτας». Στὸ τέλος τῆς ἰδιωτικῆς αὐτῆς ἐκμυστήρευσης ἐπεκτεινόταν σὲ μιὰ ἀνάλυση τῆς γλωσσικῆς ἔλλειψης πὸν κατ' αὐτὸν χαρα-

1. Ἀδαμάντιος Κοραΐς, *Ἀλληλογραφία*, ἐπιμ. Κ. Θ. Δημαρὰς κ.ἄ., τ. Γ' (1810-1816), Ἀθήνα, ΟΜΕΔ, 1979, σ. 159-168.

2. Ὁ.π., σ. 162-163.

κτῆριζε τὰ γραπτὰ μακαρονιστῶν καὶ χυδαῖστῶν. Οἱ συντάκτες τους ἀγνοοῦσαν τὴν ἀξία τῶν λέξεων, («la valeur des mots»), καὶ τὴν ὀρθὴν χρῆση τους στὸν λόγο.

Τὸν προβληματισμό του ὡς πρὸς τὸ ἐφαρμόσιμο καθολικότερα τῆς θεωρίας του δὲν εἶχε διστάσει νὰ τὸν ἐκθέσει καὶ δημόσια ἤδη ἀπὸ τὸν Μάιο ἐκείνης τῆς χρονιάς. Στὰ προλεγόμενα τοῦ τρίτου τόμου τῆς ἔκδοσης τῶν *Βίων Παράλληλων* τοῦ Πλουτάρχου, ποὺ κυκλοφόρησε τότε, ἔγραφε μὲ ἀπολογητικὴ καὶ αὐτοκριτικὴ διάθεση:

«Τίποτε δὲν καινοτομῶ· ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, καὶ τὰς κατὰ διαφόρους περιόδους μεταβολὰς αὐτῆς, ἄλλα ἐκλέγω ὡς καλὰ, ἄλλα ἀποβάλλω, ἢ ὡς κακὰ, ἢ ὡς ἀνάρμοστα εἰς τὴν σημερινὴν ἡμῶν γλῶσσαν. Ἡ ἐκλογή καὶ κρίσις ἐνδεχόμενον νὰ ᾖναι σφαλμένη· ἀλλ' ἡ κρίσις μου δὲν εἶναι νόμος. Ἄς τὴν ἀκολουθῆ ὅστις τὴν νομίζει ὀρθήν· ἄς τὴν ἀποβάλῃ ὅτινα δὲν ἀρέσκει. Τόσον ὀλιγώτερον θέλει μὲ κακοφανῆν ἢ ἀποβολή, ὅσον μῆδ' αὐτὸς ἐγὼ (καὶ τὸ ὁμολογῶ χωρὶς ὑπόκρισιν μετριοφροσύνης) ἐξεύρω τίνα τύπον ἢ μορφήν μέλλει νὰ λάβῃ ἢ γλῶσσα.»³

Ποιὰ ὅμως ἦταν ἡ ἀφορμὴ ποὺ τὸν παρακίνησε στὸ τέλος ἐκείνου τοῦ χρόνου νὰ ἀσχοληθεῖ ξανά μὲ τὸ γλωσσικὸ, νὰ ἀμφιβάλλει γιὰ τὴ δυνατότητα μὀρφωσης τοῦ νεοελληνικοῦ γλωσσικοῦ συστήματος ποὺ προσκόμιζε ἡ πρόταση τῆς μέσης ὁδοῦ καὶ νὰ ἀφήνει τὴν ἐφαρμογὴ τῆς στὴν προαίρεση τῶν πιστῶν ἀλλὰ ἀδρανῶν προκειμένου νὰ τὴν ὑποστηρίξουν ὀπαδῶν τῆς, ὅπως ὁ ἴδιος ζητοῦσε; Ἡ ἀπάντηση βρισκόταν στὴν ἀρχὴ τῆς παραγράφου: «Βλέπω καὶ πάλιν τὰ ὑλακτῆματα (clabaudages) τῶν Βυζαντινῶν νομοθετῶν τῆς γλώσσης καὶ ἀπορῶ περὶ τῆς τόσης αὐτῶν σοφίας». Πρὸς τὸ μέσον τῆς παραγράφου τοὺς ἀποκαλοῦσε «Βυζαντινὴ φατρία». Ποιούς ἄραγε ὑπαινισσόταν καὶ γιὰ ποιὰ «ὑλακτῆματα», ὑβριστικὲς δηλαδή κραυγὲς καὶ κακολογίες, μιλοῦσε; Ἡ ἔκφραση «βλέπω» σήμαινε δύο πράγματα: ἢ ὅτι ὁ Κοραῆς σχολίαζε πληροφορίες μεταβιβασμένες ἀπὸ τὸν Ἄλ. Βασιλείου στὸ γράμμα του τῆς 22ης Νοεμβρίου ποὺ ἔφτασε στὸ Παρίσι στίς 7 Δεκεμβρίου, μὲ πηγὴ προέλευσής τους προφανῶς τὴν Κωνσταντινούπολη, ἢ ὅτι τὴν ἀφορμὴ τῶν σχολίων του εἶχαν δώσει δημοσιεύματα λογίων τῆς Κωνσταντινούπολης τὰ ὁποῖα ἔτυχε νὰ βρεθοῦν τότε στὰ χέρια του προκαλώντας τὴν ἀντίδρασή του. Τὸ ζήτημα

3. Σελίδες ξγ' -ξδ'. Πβ. *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας συγγραφεῖς*, τ. Α', εἰσαγωγὴ Κ. Θ. Δημαράς, φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση, Ἀθήνα, ΜΙΕΤ, 1984, σ. 464.

δέν εἶναι τόσο ἀπλό, θὰ χρειαστεῖ νὰ καταφύγει κανεὶς σὲ ὑποθέσεις. Ὅμως πρῶτα νὰ γυρίσουμε ἔξι μῆνες νωρίτερα, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1811.

Στις 17 αὐτοῦ τοῦ μῆνα ὁ Κοραῆς ἀπαντοῦσε σὲ τέσσερα προηγούμενα γράμματα τοῦ Βασιλείου.⁴ Τὰ θέματα τῆς ἀπαντητικῆς ἐπιστολῆς, ὡς συνήθως, πολλὰ καὶ διάφορα. Ἀνάμεσά τους καὶ γλωσσικὲς ὑποδείξεις: πότε γιὰ τὴ χρονικὴ ἀύξηση τῶν ρημάτων, τὴν ἐγκατάλειψη τῆς ὁποίας ἀπαιτοῦσε τὸ ἀξίωμα «πρέπει νὰ γράφωμεν, ἂν ὄχι ὡς λαλοῦμεν, ὁμοίως ὅμως ὅσον εἶναι δυνατὸν μὲ τὴν λαλουμένην ἀπὸ τοὺς καλοὺς κάγαθοὺς τοῦ ἔθνους γλῶσσαν»,⁵ καὶ πότε γιὰ τὴν ἀχρησία τῆς δοτικῆς ποὺ τὴν εἶχαν ὑποκαταστήσει στὰ νέα ἑλληνικὰ ἢ γενικὴ καὶ ἡ αἰτιατικὴ πτώση (παρέθετε σχετικὰ παραδείγματα).⁶ Μετὰ τὸ δεύτερο σχόλιο προχωροῦσε ὁ Κοραῆς σὲ ἀνάλυση τῆς γλωσσικῆς κατάστασης τοῦ ἔθνους καὶ οἱ παρατηρήσεις του προἰδέαζαν γιὰ ὅσα ἐπρόκειτο νὰ ἐπαναλάβει στὸν Βασιλείου τὸν Δεκέμβριο, ὅπως εἶδαμε, τοῦ ἴδιου χρόνου. Ἀντιγράφω τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα:

«εἰς τὰ τοιαῦτα δὲν χρειάζονται φιλονεικίαι· τῶν γλωσσῶν τὸ πρᾶγμα δὲν ὁμοιάζει ἄλλα πράγματα. Εἶναι πρᾶγμα ἐπίζηλον ἢ Πίζο υ λ ο ν (delicat) ἢ μόρφωσις των. Εἶναι πολλὰ παραδείγματα εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς γλώσσας, ἐκ τῶν ὁποίων φαίνεται, ὅτι πολλάκις εἰς τὴν εἰσαγωγὴν καὶ μόρφωσιν καὶ λέξεων καὶ φράσεων νικᾷ ἡ ἀμάθεια τὸν ὀρθὸν λόγον, καὶ τότε μάλιστα, ὅταν, διὰ νὰ ἀποφύγη τὴν μάλιστα τοῦ ὀρθοῦ λόγου, καταφεύγη εἰς φατρίας καὶ συνωμοσίας, καὶ συγκροτῆ δορυφορίαν ἀνδραρίων, οἱ ὅποιοι σκέψιν οὐδεμίαν περὶ γλώσσης ποτε δὲν ἔκαμαν. Διὰ τοῦτο, πάλιν σὲ λέγω, φίλε, φεῦγε τὰς περὶ τούτου φιλονεικίας, αἱ ὁποῖαι ἐπικυροῦσι πολλάκις τὸ ὁποῖον ζητεῖ τις νὰ ἀκυρώσῃ. Εὐχου μόνον τὴν ἀποτροπὴν τῶν χειροτέρων, καὶ γράφε ὡς κρίνεις, ἀφίνων κ' ἐκείνους νὰ μακαρονίζωσι καὶ νὰ ἠτριάζωσιν,⁷ ὡς ἀγαποῦν. Ἐπειτα, ἐὰν ἡ γλῶσσα εἶναι, ὡς ἀναμφιβόλως εἶναι, πρᾶγμα δημοκρατικόν,⁸ ἔχουσι καὶ αὐτοὶ τὸ

4. Ἀλληλογραφία, ὁ.π., τ. Γ', σ. 125.

5. Ὁ.π., σ. 127.

6. Ὁ.π., σ. 129.

7. Ὑπαινηγμὸς στὸν Ἄνθιμο Γαζῆ ποὺ ὡς ἀρχισυντάκτης τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ» εἶχε εἰσαγάγει τὸν ὄρο «ἤτριον» πρὸς δήλωση τῆς ἔννοιας τοῦ τυπογραφικοῦ φύλλου, τοῦ τεύχους, καὶ συμμετεῖχε στὶς γλωσσικὲς ἀντιπαραθέσεις στὶς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ.

8. Τὴν ιδέα ὅτι στὸ ἀναπαλλοτρίωτο κτῆμα τοῦ ἔθνους, ὅπως χαρακτηρίζε τὴ γλώσσα, «μετέχουν ὅλα τὰ μέλη τοῦ ἔθνους μὲ δημοκρατικὴν... ἰσότητα», τὴν εἶχε δια-

δικαίωμα να λέγωσι τὴν γνώμην των. Τὸ κακὸν εἶναι ὅτι μόλις ἐγνωρίσθη τὸ δικαίωμα τοῦτο, μόλις ἄρχισε νὰ κινῆται τὸ ἔθνος εἰς μόρφωσιν τῆς φωνῆς του, καὶ ἀνεβλάστησαν δύο φατρίες, ἡ μία κλίνουσα εἰς τὸ ὀγκλοκρατικὸν καὶ ἡ ἄλλη εἰς τὸ ὀλιγαρχικόν. Τὸ σύστημα τῶν ὀγκλοκρατικῶν εἶναι ἀπλούστατον, ἐπειδὴ εἰς ἓνα μόνον σκοπὸν ἀποβλέπει, ὡς καὶ εἰς τὰς κακὰς πολιτείας, τὴν ὑπερίσχυσιν τοῦ ὄχλου. Τὸ ὀλιγαρχικὸν ἐξεναντίας εἶναι πολυκέφαλος ὕδρα.»⁹

Στοὺς φορεῖς τῆς πολυτασικῆς γλωσσικῆς ὀλιγαρχίας θὰ κατατάξει τὸν ἀρχαιστὴ Νεόφυτο Δούκα, τὸν Ἄνθιμο Γαζῆ καὶ τὸν ὑπὸ τῆ διεύθυνσὴ του νεοϊδρυμένο στὴ Βιέννη «Λόγιο Ἑρμῆ» καθὼς καὶ τὴ νεοσύστατη ἐπίσης Ἀκαδημία (σωστότερα Φιλολογικὴ Ἑταιρεία) τοῦ Βουκουρεστίου, ποὺ «διΐσχυρίζεται καὶ αὐτὴ νὰ δώσῃ νόμους εἰς γλῶσσαν, ἥτις δὲν ἔλαβε τοὺς ἀληθινούς της νομοθέτας, ὅποιοι εἶναι συγγραφεῖς καὶ ποιηταὶ κλασσικοί».

Ἄν ἡ ἀναφορὰ στοὺς ἐκπροσώπους τοῦ ὀλιγαρχικοῦ συστήματος ἔγινε ὀνομαστικά, μιὰ καὶ γνώριζε τὰ δημοσιεύματα ποὺ εἶχαν δεῖ τότε τὸ φῶς, τοῦ Δούκα αὐτοτελῶς,¹⁰ τῶν δύο ἄλλων στίς σελίδες τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ»,¹¹ στὴν περίπτωσιν τοῦ ὀγκλοκρατικοῦ δὲν ὑπῆρξε καμιὰ ἔστω νύξη σὲ πρόσωπα καὶ κείμενα, μολονότι ἐκεῖνο τὸν καιρὸ εἶχαν ἐπίσης

τυπώσει κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς γλωσσικῆς του θεωρίας στὰ προλεγόμενα («Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλέξανδρον Βασιλείου») τῆς ἔκδοσης τῶν *Αἰθιοπικῶν* τοῦ Ἡλιόδωρου, 1804, σ. 49 [= *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας συγγραφεῖς*, ὅ.π., σ. 50].

9. *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., τ. Γ', σ. 129.

10. Βλ. Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ, «Βιβλιογραφικὰ ἀπὸ τὴν διαμάχῃ Κοραῆ – Δούκα», *Ὁ Ἑραμιστὴς* 1 (1963), 61-62 καὶ ἀναλυτικότερα Νεόφυτος Χαριλάου, *Ὁ Νεόφυτος Δούκας καὶ ἡ συμβολὴ του στὸ νεοελληνικὸ Διαφωτισμὸ*, διδ. διατριβή, Ἀθήνα 2002, σ. 314 κ.έ., 366-372.

11. Ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς περιοριζόταν σὲ ὑποσελίδες παρατηρήσεις πάνω στὰ γλωσσικὰ ἄρθρα τῶν συνεργατῶν τοῦ περιοδικοῦ, ἐπιδοκιμαστικὲς ἢ ἀπορριπτικὲς θέσεων τοῦ περιεχομένου τους, βλ. π.χ. ἐδῶ σημ. 30. Ὅσο γιὰ τὴ Φιλολογικὴ Ἑταιρεία Βουκουρεστίου, στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» τοῦ 1811 δημοσιεύτηκαν τὰ πρακτικὰ τῆς συνέλευσιν τῆς 15ης Ὀκτ. 1810 «περὶ τῆς ὀμιλουμένης Ἑλληνικῆς γλώσσης», σ. 86-90, μὲ θέσεις ποὺ ἐπιβεβαίωσαν τὴν ἐνταξί τῆς στὸ πολυτασικὸ σύστημα. Γενικὴ ἐπισκόπησιν τῶν γλωσσικῶν δημοσιευμάτων τοῦ περιοδικοῦ ἐκείνη τὴν περίοδον βλ. στὸ πόνημα τοῦ Βάλτερ Πούχγερ, *Ἡ γλωσσικὴ σάτιρα στὴν ἑλληνικὴ κωμῶδιὰ τοῦ 19ου αἰῶνα*, Ἀθήνα 2001, σ. 40-45, πβ. τοῦ ἴδιου, *Ἰακωβάκη Ρίζου Νερούλου Ἐπιθετικὰ (Ἀσπασία 1813, Πολυξένη 1814, Κορακιστικὰ 1813)*, Ἀθήνα, Θεατρικὴ Βιβλιοθήκη, Ἴδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη, Ἀθήνα 2002, σ. 174-179.

διατυπωθεί δημόσια απόψεις υπερασπιστικές του λαϊκού ιδιώματος απέναντι μάλιστα στη δική του θεωρία για τη δυνατότητα διόρθωσης τῆς γλώσσας. Καί έντυπωσιάζει ακόμη περισσότερο ἡ ἀποσιώπηση, ὅταν γνωρίζουμε ὅτι ὁ Ἄλ. Βασιλείου τοῦ εἶχε στείλει τὸν Ἰούλιο τοῦ 1811 δι-ἀφορες ἐκδόσεις («μετὰ καὶ βιβλιδίου στιχηροῦ ἀσμάτων Ἀνακρεοντείων εἰς τὴν Ρωμαίικίαν μας»), ὅπως τοῦ θύμιζε ὁ ἀποδέκτης τους στὸ γράμμα ἀκριβῶς τῆς 17ης Αὐγούστου,¹² ἐκεῖ δηλαδὴ ὅπου θὰ ἀνέπτυσε ἀμέσως ὕστερα τὶς ἰδέες του καὶ τὴ δική του ὀπτική γιὰ τὴ γλωσσικὴ κατάσταση τοῦ ἔθνους. Ἡ περιγραφή δὲν ἀφήνει ἀμφιβολίες ὅτι τὸ μικρὸ ὡς πρὸς τὸ σχῆμα βιβλίον (12^ο) δὲν ἦταν ἄλλο ἀπὸ τὰ *Λυρικά* τοῦ Ἀθανάσιου Χριστόπουλου ἐκδεδωμένα στὴ Βιέννη τὸ 1811. Καὶ μπορεῖ τὰ ἀνάλαφρα στιχουργήματα νὰ μὴν ἔδειχναν παρὰ τὴν κίνηση τοῦ ποιητῆ νὰ προβά-λει ὡς μέσο σύγχρονης λογοτεχνικῆς ἔκφρασης τὴ δημοτικὴ, ὅμως στὴν ἔκδοση καὶ μάλιστα στὶς πρῶτες σελίδες μετὰ τὸν πρόλογο τῶν ἐκδοτῶν δημοσιεύσαν ἀνώνυμα ἓνα μαχητικὸ πεζὸ κείμενο γιὰ τὴ γλώσσα, τὸ «Ὀνειρον».¹³ Ἐχουν εἰπωθεῖ πολλὰ ἂν πρέπει νὰ προσγραφεῖ στὸν δεκα-εννιάχρονο τότε Στέφανο Κανέλλο ἢ στὸν ἴδιο τὸν Χριστόπουλο,¹⁴ γεγο-νὸς πάντως εἶναι ὅτι σ' αὐτὸ βαλλόταν μὲ θεατρικὸμορφὸ αἰχμηρὸ λόγο τὸ γλωσσικὸ ὕφος τοῦ Κοραῆ, τὰ «κορακιστικά»,¹⁵ ἕνας ὅρος πού δύο χρόνια ἀργότερα θὰ ἔδινε τὸν τίτλο στὴν κωμωδία τοῦ Ἰακωβάκη Ρίζου Νερου-λοῦ. Τελειωμένη ἤδη ἀπὸ τὸν συγγραφέα τῆς ὀπωσδήποτε στὰ 1811 εἶχε διασκεδάσει τοὺς φαναριώτικους κύκλους τῆς Κωνσταντινούπολης πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ τύπωμά τῆς τὸ 1813 κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Χριστόπουλου,¹⁶ πού ζοῦσε τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἐκεῖ ὅπως καὶ ὁ Κανέλλος, καὶ πιθανὸν ὁ συγ-γραφέας τοῦ «Ὀνειρο», ἂν δὲν ἐπρόκειτο γιὰ σύμπτωση, νὰ ὑπέκλεψε

12. *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., τ. Γ', σ. 128.

13. *Λυρικά*, 1811, σ. 7-29. Στὴ συνέχεια οἱ παραπομπές στὸ «Ὀνειρον» θὰ γίνον-ται στὴν ἀναδημοσίευσή του ἀπὸ τὸν Έμμ. Ι. Μοσχονά, *Ἡ δημοτικιστικὴ ἀντίθεση στὴν κοραϊκὴ «μέση ὁδὸ»*, Ἀθήνα 1981, σ. 63-72.

14. Τὴ σειρά τῶν μελετητῶν πού τοὺς ἀπασχόλησε τὸ θέμα (Λ. Βρανούσης, Γ. Βαλέτας, Κ. Θ. Δημαράς, Α. Πολίτης, Ν. Camariano, Ἑλ. Τσαντσάνογλου, Έμμ. Μοσχονάς, V. Rotolo, Θ. Γραμματάς, Φ. Ἡλιού) καὶ ἀνάλυση τῶν ἀπόψεών τους βλ. στὸ Βάλτερ Ποϋχγερ, *Ἡ γλωσσικὴ σάτιρα*, ὅ.π., σ. 84-91.

15. Έμμ. Ι. Μοσχονάς, *Ἡ δημοτικιστικὴ ἀντίθεση*, ὅ.π., σ. 65.

16. Σὲ γράμμα του ἀπὸ 10 Νοεμβρίου 1811 στὸν Ἀθανάσιο Ψαλίδα, πρωτοδη-μοσιευμένο στὸ π. *Ἐστία* 5 (1878), 321 καὶ ἐκδεδωμένο ἀργότερα καὶ ἀπὸ ἄλλους. Βλ. τώρα Έμμ. Ι. Μοσχονάς, ὅ.π., σ. 5. Στὸ γράμμα θὰ ἐπανέλθουμε στὴ συνέχεια.

τή μειωτική έκφραση μέσα από τους δρόμους τῆς ἀνεπίσημης κυκλοφορίας τοῦ ἔργου ἢ νὰ τὴν χρησιμοποίησε μὲ τὴ συγκατάθεση τοῦ κωμωδιογράφου. «Ὅτι ὁ Κοραῆς θὰ ξεφύλλισε τὰ *Λυρικά* πρέπει νὰ θεωρεῖται βέβαιο, ἀφοῦ χαρακτηρίσε τὰ δημοσιεύμενα ἐκεῖ ποιήματα «ἄσματα ἀνακρέοντεια» γνωρίζοντας τί σήμαιναν οἱ λέξεις,¹⁷ ἴσως μάλιστα νὰ εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ συσχέτισε τὰ στιχοργήματα τοῦ Χριστόπουλου μὲ ἐκεῖνα τοῦ Τῆμου λυρικοῦ ποιητῆ.¹⁸ Τότε ὅμως πῶς δὲν διάβασε τὸ «Ὀνειρο» καὶ πῶς δὲν ἐξοργίστηκε μὲ τὸ περιεχόμενό του, ὅπως συνέβη ὅταν ἀργότερα ἔπεσαν στὰ χέρια του τυπογραφικὰ φύλλα τῆς κωμωδίας του Νερουλοῦ,¹⁹ ἢ ἀνάγνωση ἐνὸς κειμένου ἀνατρεπτικοῦ τῆς δικῆς του γλωσσικῆς πρότασης, ὑπὸ τύπον μάλιστα διαλόγου γραμμένου μὲ γελοιογραφικὴ διάθεση ἀνάμεσα στὸν ἀφηγητὴ τοῦ ὄνειρου καὶ τὶς κακόμορφες ἀδελφές Μιζοβάμβαρη γλώσσα καὶ Ὄρθογραφία, θὰ περίμενε κανεὶς νὰ προκαλέσει τὴ βίαιη ἀντίδρασή του ποὺ πάντως δὲν ἀνιχνεύεται στὶς ψύχραιμες διατυπώσεις του στὸ γράμμα τῆς 17ης Αὐγούστου, ὅπου ἀρκέστηκε σὲ μιὰ κοινωνιολογίζουσα ἀνάλυση τῆς ἐλληνικῆς γλωσσικῆς πραγματικότητας καὶ σὲ προτροπὲς γιὰ ἀποχὴ ἀπὸ διαμάχες γιὰ τὴ γλώσσα. Μήπως τελικὰ αὐτοσυγκρατήθηκε θεωρώντας ματαιοπονία τὴ σύγκρουση μὲ τοὺς ἀντιπάλους του τῶν ὁποίων ἄλλωστε προεξοφλοῦσε τὴ νίκη, καθὼς πίστευε ὅτι οἱ φορεῖς τῆς ἀμάθειας συσπείρωναν στὶς τάξεις τους περισσότερους μανιώδεις ὀπαδοὺς ἀπ' ὅσους οἱ πιστοὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου;²⁰ Ἡ μήπως ὑπερίσχυσαν μέσα του οἱ ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τὶς προοπτικὲς ἐφαρμογῆς τῆς δικῆς του πρότασης, ποὺ τὸν διακατεῖχαν σὰν ἀληθινὸ

17. Ὁ Ἀνακρέων συγκαταλεγόταν ἀπὸ παλιὰ μεταξύ τῶν συγγραφέων ποὺ εἶχαν γίνει ἀντικείμενο τῶν φιλολογικῶν καὶ κριτικῶν μελετῶν του, βλ. Νικόλαος Α. Ε. Καλοσπύρος, *Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς ὡς κριτικὸς φιλόλογος καὶ ἐκδότης*, διδ. διατριβή, Ἀθήνα 2006, τ. Α', σ. 207, 458-459, 482. Παραπομπὲς γιὰ γραμματικὰ καὶ ἐρμηνευτικὰ ζητήματα στὴν ποίηση τοῦ Ἀνακρέοντα ἀπαντοῦν αὐτὰ τὰ χρόνια καὶ στὰ προλεγόμενα τῶν ἐκδόσεών του.

18. Γιὰ τὴ συσχέτιση ἀργότερα ἀπὸ ἄλλους καὶ γιὰ τὸν τίτλο «νέος Ἀνακρέων» ποὺ ἀποδόθηκε στὸν Χριστόπουλο βλ. Μαριλίζα Μητσοῦ, «Τὰ *Λυρικά* τοῦ Ἀθανάσιου Χριστόπουλου. Ἀνακρεοντισμός, Εὐδαμονισμός, Λιμπερτινισμός», στὸν συλλογικὸ τόμο *Φαναριώτικα καὶ ἀστικά στιχοργήματα στὴν ἐποχὴ τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, Ἀθήνα, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν/KEMNE, 2013, σ. 361.

19. Βλ. παρακάτω, σημ. 79.

20. Πβ. ὅσα ἔγραφε στὸν Ἄλ. Βασιλείου ἤδη ἀπὸ τὶς 6 Αὐγούστου 1804: «σπανιάκις νικᾷ ὅστις λαλεῖ δικαιοτέρα», *Ἀδαμάντιος Κοραῆς, Ἀλληλογραφία*, τ. Β' (1799-1809), Ἀθήνα, ΟΜΕΔ, 1966, σ. 178.

έρευνητή απέναντι σ' ένα θέμα «πίζουλο», δηλαδή έπισφαλές και έπιμαχο;²¹ Άλλά άς μη παραγνωρίσουμε τήν ύπαρξη μιιάς άκόμη παραμέτρου που άσφαλώς θα καθόρισε τή συγκεκριμένη στάση, τó γεγονός δηλαδή ότι εκείνο τó διάστημα τόν διέκρινε όρατή ψυχική εϋεξία. Πρόσφατα είχε τιμηθεί με τó δεκαετηρικό βραβείο του γαλλικού κράτους για τήν έκδοση του Ίπποκράτη (1800), είχε έπιδώσει ωρίτερα στον Ναπολέοντα μαζί με τούς γάλλους συνεργάτες του έργου τόν δεύτερο τόμο τής γαλλικής μετάφρασης του Στράβωνα, είχε έγκαινιάσει τή σειρά τών *Παρέργων* τής *Ελληνικής Βιβλιοθήκης* και έτοιμάζε και μιιά τρίτη ανεξάρτητη από τις προηγούμενες με κείμενα που ή έπιλογή τους πρόδιδε άκριβώς τήν εϋδιαθεσία εκείνων τών χρόνων (*Αισώπειοι Μύθοι*, *Άστεία Τεροκλέους*, *Τλιάς Α*, με τά τερπνά προλεγόμενα του Παπατρέχα), δημοσιεύοντας εκεί μεταφρασμένα από τόν ίδιο άκόμη και ξενόγλωσσα ανέκδοτα αλλά και διηγούμενος εϋθυμες ιστορίες στα γράμματά του²² ή μιλώντας σ' αυτά για τήν κυκλοφορία στη Γαλλία δημοσιευμάτων που σατίριζαν και παρωδοϋσαν τή φθορά τής γαλλικής γλώσσας από σύγχρονους συγγραφείς²³ κλπ. Έχω τήν έντύπωση πώς αυτό τó κλίμα τής καλής θυμικής κατάστασης άπορρόφησε τότε ως ένα μεγάλο βαθμό τούς κραδασμούς τών έναντίον του προσβολών.

Ήδη από τόν Όκτώβριο στην άλληλογραφία τών δύο φίλων γινόταν συζήτηση για τήν «όγλοκρατία» στη γλώσσα και τούς όπαδούς της και ό Κοραής δέν έβλεπε άλλο τρόπο άντιμετώπισής της παρά «τήν φρόνιμον υπόκρισιν· ήγγουν νά μη τούς έναντιόνεται τις έκ του προφανοϋς περι γλώσσης, δια νά μη δώση άφορμήν εις αυτούς νά κάμωσι τας άμόρφους

21. Έμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Η έρευνα ως έπιστημονικός όρος στον Άδαμάντιο Κοραή», *Ό Εραμιστής* 22 (1999), 155. Ός πρós τή σημασία τής λ. πίζουλος, ό ίδιος ό Κοραής γράφει σε έπιστολή του 1812: «τά λεγόμενα είναι όλίγον έπισφαλή και επίζηλα ή πίζουλα», *Άλληλογραφία*, ό.π., τ. Γ', σ. 187, ένó ληματογραφώντας τή λ. «επίζηλος» στα *Άτακτα*, τ. Δ'1, 1832, σ. 132 (βλ. φωτομηχανική ανάπτυπωση τών τóμων με εισαγωγή Στερ. Φασουλάκη, *Χίος* 2009), θα παραθέσει τρεις έρμηνείες του άνάλογα με τά συμφραζόμενα: έπισφαλής, επίφθονος, επικίνδυνος.

22. Για τή σημασία τής περιόδου αυτής στη ζωή του Κοραή βλ. Έμμ. Ν. Φραγκίσκος, «“Νόστιμος, άστειος, πράος”· ή αίσθηση του χιούμορ στον Άδαμάντιο Κοραή», *Λόγος και χρόνος στη νεοελληνική γραμματεία (18ος-19ος αιώνας)*, Πρακτικά Συνεδρίου πρós τιμήν του Άλέξη Πολίτη, Ρέθυμνο 12-14 Άπριλίου 2013, Πανεπιστημιακές έκδόσεις Κρήτης, *Ήράκλειο* 2015, σ. 264-270.

23. Έπιστ. πρίν από 13 Ίουλ. 1812 πρós Άλ. Βασιλείου, *Άλληλογραφία*, ό.π., τ. Γ', σ. 210.

τῆς κεφαλῆς των ιδέας συστηματικῶς, καὶ συγκροτήσωσι αἴρεσιν καὶ ἀνεγείρωσι κριτήριον νομοθετικὸν περὶ γλώσσης».²⁴ Ἐπαναλάμβανε τὴ θέση του ὅτι μόνον «οἱ ἔνδοξοι ποιηταὶ καὶ συγγραφεῖς γίνονται νομοθέται τῆς γλώσσης», ἐκεῖνοι δηλαδή πού προικισμένοι μὲ εὐαισθησία δίνουν στὴ γλωσσικὴ ὕλη «μορφὴν ὠραίαν καὶ θελκτήριον».²⁵ Φαίνεται πὼς ὁ Βασιλείου τὸν εἶχε πληροφορήσει γιὰ κάποιον δημοσίευμα μὲ θέσεις ὑπὲρ τῆς γραπτῆς χρήσης τῆς κοινῆς γλώσσας καὶ ζητοῦσε τὴ γνώμη του γιὰ τὸ ἂν ἔπρεπε καὶ μὲ ποιά ἐπιχειρηματολογία νὰ δοθεῖ ἀπάντηση στὰ περιεχόμενά του. Πράγματι, ἐπρόκειτο γιὰ ἄρθρο περιλαμβανόμενον στὸ τεῦχος τῆς 1ης καὶ ἡ συνέχειά του σὲ ἐκεῖνο τῆς 10ης Ὀκτωβρίου 1811 τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ»,²⁶ ὅπου ἀντικρούονταν οἱ γλωσσικὲς ἀπόψεις τοῦ λόγιου ἐμπόρου τίς ὁποῖες εἶχε ἀναπτύξει σὲ μιὰ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν ἐκδότη Ἄνθιμο Γαζῆ δημοσιευμένη στὸ τεῦχος τῆς 1ης Μαΐου.²⁷ Τὸ ἄρθρο μὲ τίτλο «Ἐπιστολὴ Πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Βασιλείου» καὶ τοποχρονολογία Κωνσταντινούπολη 26 Ἰουνίου 1811 εἶχε γραφεῖ ἀπὸ λόγιο κρυπτόμενον ὑπὸ τὸ ἀρχικὸν ὄνομα Ν. Στὴ δική του ἐπιστολὴ στὸν Ἄνθιμο Γαζῆ ὁ Βασιλείου, φορτισμένος κυρίως ἀπὸ τὴ διαμάχη του μὲ τὸν Νεόφυτο Δούκα πού εἶχε ξεκινήσει ἀπὸ τὸ 1809 μὲ τὴν κυκλοφορίαν καὶ ἀπὸ τίς δύο πλευρὲς μαχητικῶν φυλλαδίων,²⁸ καταδίκασε τὴν πλάνην τῶν ἀρχαϊστῶν γιὰ τὴν ἐμμονή τους στὴ νεκρανάστασι τῆς ἀρχαίας καὶ ὑπερασπιζόταν τὴν ἀποψη τοῦ Κοραῆ γιὰ τὴν υἱοθέτησι τῆς «συνήθους γλώσσης» ὡς μοναδικοῦ ὄργανου ἀπόκτησης καὶ διάδοσης τῶν φῶτων ὑπὸ τὴν προϋπόθεσι τῆς καλλιέργειάς της, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν εὐρωπαϊκῶν ἔθνων, μέσω προσεκτικῶν καὶ λελογισμένων, μὲ βᾶσι τὸ γλωσσικὸ πρότυπο τῆς Ἀρχαιότητος, διορθώσεων στὴ γραμματικὴ καὶ τὴν ἐκφραστικὴ της δομὴ ὅσο καὶ στὸν λεξιλογικὸ της πλοῦτο. Δεδομένης μάλιστα τῆς προσκόλλησης στὸ σῶμα της πλήθους ξενόγλωσσων συμφύσεων πού ἀλλοίωσαν τὴ μορφὴ καὶ τὸν χαρακτήρα της, αὐτὲς ἔπρεπε ἐξάπαντος νὰ ἐξαλειφθοῦν (στὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς παρέθετε παραδείγματα τέτοιων ἐπεμβάσεων). Παράλληλα θίγονταν ἐκεῖ καὶ θέματα γενικότερου γλωσσικοῦ ἐνδιαφέροντος, ὅπως αὐτὰ τῶν μεταφράσεων ἀπὸ ξένες γλῶσσες

24. Ἐπιστ. πρὶν ἀπὸ 1 Νοεμ. 1811 στὸν ἴδιον, ὁ.π., σ. 145.

25. Ὁ.π., σ. 146.

26. *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος* 1811, σ. 321-328 καὶ 329-336 ἀντίστοιχα.

27. Ὁ.π., σ. 129-147.

28. Βλ. σημ. 10.

καὶ τῶν ἐπιπτώσεών τους στὴ διαμόρφωση τῆς ἐλληνικῆς, τῆς χρησιμότητος τῶν παραφράσεων ἀρχαίων κειμένων ἀλλὰ καὶ τῆς σύνταξης νεοελληνικῶν γλωσσᾶριων μὲ ἀφορμὴ νεοτύπων σχετικὲς ἐκδόσεις, τῆς ἀνάγκης νὰ γενικευτεῖ ἢ προσωνομιά («Γραικός») ὡς ἐθνικὸ ὄνομα, τοῦ τρόπου ἐξελληνισμοῦ τῶν ξένων ὀνομάτων κ.ἄ. Ὅλες οἱ παρατηρήσεις τοῦ ἀπηχοῦσαν τὴ γλωσσικὴ ἰδεολογία τοῦ Κοραῆ καθὼς ἄλλωστε ἔκλεινε τὴν ἐπιστολὴ μὲ ἓνα ἀπόσπασμα γράμματος τοῦ φίλου του πρὸς τὸν ἴδιο, χωρὶς νὰ κατονομάσει τὴν πηγὴ καὶ τὸν συντάκτη του, πάνω στὴ χρησιμότητα τοῦ γλωσσᾶριου τοῦ Γεώργιου Κρομμύδη *Διατριβὴ ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῆς κοινῆς ἡμῶν γλώσσης*, ποῦ εἶχε ἐπικρίνει νωρίτερα στὸν «Λόγιον Ἐρμῆ» ὁ Ἄνθιμος Γαζής.²⁹ Σημειωτέον ὅτι ὁ ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ δὲν ἔχανε τὴν εὐκαιρία, ὅπου ἔκρινε σκόπιμο, κυρίως σὲ σημεῖα ποῦ θεωροῦσε ὅτι τὸν ἔθιγαν προσωπικᾶ, νὰ ἀντιφέρεται μὲ ὑποσελίδια σχόλια στὶς θέσεις καὶ τοὺς ἐκφραστικoὺς τρόπους τοῦ Βασιλείου.³⁰

Ἀντικρούοντας αὐτὲς ἀκριβῶς τὶς θέσεις στὰ τεύχη τῆς 1ης καὶ 10ης Ὀκτωβρίου ὁ ἀνώνυμος Κωνσταντινουπολίτης, ἄνθρωπος μὲ στοχαστικὴ σκέψη καὶ εὐρυμάθεια καὶ ἓνα συμβατικὸ λόγιον γλωσσικὸ ὕφος διανθισμένο ἐνίοτε μὲ δημοτικότερη φρασεολογία, σχεδίασε καλὰ τὴ δομὴ τοῦ κειμένου του. Ἄρχιζε μὲ ἓνα προλόγισμα ἐπαινετικὸ τῆς φιλογένειας τοῦ Βασιλείου ἀλλὰ καὶ ὀρθώνοντας ἐξαρχῆς ἀμφιβολίες ἐπὶ ὅσων ἐκεῖνος εἶχε γράψει, οἱ ὁποῖες ὅμως ἔπρεπε νὰ γίνουν ἀντικείμενο ἔρευνας γιὰ νὰ μὴν ὀδηγήσουν σὲ ἀπατηλὰ συμπεράσματα. «Καὶ μία ἀπάτη—ἔγραφε μὲ ἀξιωματικὸ ὕφος— εἶναι ἓνα βῆμα ὀπισθοδρομήσεως ἀπὸ τὸν σκοπὸν τῆς παιδείας, καθὼς μία ἀλήθεια εἶν' ἓνα βῆμα πρὸς αὐτόν». Ἐπειτα ἀκολουθοῦσε ἡ ἐκθεση τῶν κριτικῶν συλλογισμῶν του. Συμφωνοῦσε καταρχὰς

29. Ὁ.π., σ. 146. Τὸ ἀπόσπασμα προέρχεται ἀπὸ τὸ γράμμα τῆς 18ης Ἰαν. 1811, *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., τ. Γ', σ. 90. Γιὰ τὴ δυσμενὴ κριτικὴ τοῦ Γαζῆ βλ. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, ὅ.π., σ. 25-27 καὶ 393-398.

30. Πότε π.χ. γιὰ νὰ ὑπερασπιστεῖ τὸν ὄρο «ἤτριον», πότε γιὰ νὰ προτείνει τὴν ἐπανάχρηση τῆς δοτικῆς στὴ σύνταξη ὀρισμένων ρημάτων ἀντὶ τῆς αἰτιατικῆς, πότε γιὰ νὰ ἀμφισβητῆσει τὴν ἀποψὴ ὅτι ἦταν ἀνάρμοστη ἡ υἰοθέτηση στὰ ἐλληνικὰ ξένων ἐκφράσεων καὶ πότε γιὰ νὰ τονίσει τὴν προτεραιότητα ποῦ ἔπρεπε νὰ ἔχει ἡ ἐκδοσιὴ διδακτικῶν ἐγχειριδίων καὶ ἡ συγγραφή βιβλίων γιὰ τὴν ἱστορία, ἀρχαιολογία, γεωγραφία, βοτανολογία, γεωργία καὶ ἐθιμογραφία κάθε τόπου, ὥστε νὰ καλλιεργηθεῖ καὶ ἐμπλουτιστεῖ ἡ γλώσσα, ἀντὶ τῶν παραφράσεων ἔργων τῆς ἀρχαίας γραμματείας καὶ τῆς σύνταξης γλωσσᾶριων. Πβ. τὰ σχόλια τοῦ Κοραῆ γιὰ τὸ δημοσίευμα τοῦ Βασιλείου καὶ τὶς ἐνστάσεις τοῦ Γαζῆ, *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., σ. 105-107.

μέ τη θέση ότι ήταν συμφερότερο ἀντί τῆς ἀρχαίας νὰ καλλιεργεῖται ἡ ὀμιλούμενη γλώσσα, ἀλλὰ μέ γνώμονα τὸν ὀρθὸ λόγον, τὴ Φιλοσοφία, ὅπως ἄλλωστε συμβούλευε καὶ ὁ Κοραΐς, «ὁ πατὴρ τῆς σοφίας τῶν Γραικῶν», στοὺς αὐτοσχέδιους στοχασμούς του, ποὺ ἐπέιχαν, ὅπως ὑποσημείωνε, στὰ σχολεῖα τὴν ἴδια θέση μέ ἐκείνη τῶν ἐπῶν τοῦ Ὀμήρου στὴν Ἀρχαιότητα.³¹ Οἱ φιλοφρονητικὲς διατυπώσεις δὲν γνωρίζω ἂν ἦταν παγιδευτικὲς, ὅπως θὰ τις ἐκλάβει ὁ σοφὸς τοῦ Παρισιοῦ, γιὰ νὰ καλύψουν τίς πραγματικὲς του διαθέσεις ἀπέναντι στὸν εἰσηγητὴ τῆς μεθόδου καλλιέργειας τῆς γλώσσας. Ὡστόσο ἀμέσως ὕστερα ἐξέφραζε τὴν ἀποψηὴ ὅτι ὁ προτεινόμενος ἀπὸ τοὺς «ιατροὺς τῶν γλωσσῶν λογίους» (ἴσως ὑπαινιγμὸς στὴν ἰατρικὴ ιδιότητα τοῦ Κοραΐ) τρόπος καλλιέργειάς της, ἡ διόρθωση, ὡς ἀντιφάρμακο στὸ φαρμάκι μέ τὸ ὅποιο τὴν εἶχε ποτίσει ἡ βαρβαρότητα, χρειαζόταν νὰ ἐξεταστεῖ μήπως τουναντίον κατανοῦσε νὰ γίνει φαρμακερὸ ποτό.

Τὰ ἐπιχειρήματά του, ποὺ συνοδεύονταν κάθε φορὰ μέ παραδείγματα καὶ ὑποσημειωμένα σχόλια, θὰ στραφοῦν ἀρχικὰ κατὰ τῆς ἐξορίας ἀπὸ τὰ γραπτὰ κείμενα λέξεων («τῆς συνηθείας») μέ πρόφαση τῆ βαρβαρότητά τους, σὰν νὰ «κηρύττομεν εἰς τὸν κόσμον ὅτι θέλομεν νὰ φυλάξωμεν τὴν παρθενίαν τῆς γλώσσης». Ὅμως οὔτε ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ ἦταν ἀμιγῆς γλώσσα ἀλλ' οὔτε ὑπάρχουν γλώσσες μητέρες, ὅπως εἶχε σημειώσει καὶ ὁ Βολταῖρος στὸ *Λεξικὸ τῆς Φιλοσοφίας* (μέ ἐξαιρέση τῆ Λατινικῆ κατὰ τὸν γάλλο φιλόσοφο). «Αἱ λέξεις, ἀδελφέ, —συνέχιζε— ἠξεύρεις πολλὰ καλὰ ὀμοιάζουν τ' ἄτομα: μετατοπίζονται, φεύγουν, γυρίζουν, τριγυρίζουν, ἐπιστρέφουν, συνθέτονται, διαιροῦνται, καὶ εἰς τὸ ἄπειρον ἀλλοιώνονται» καὶ ὀδηγὸς τῶν μετακινήσεών τους δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὴ «Συνήθεια», «ὁ κριτής, ὁ ἐξουσιαστής, ὁ νομοθέτης τῶν γλωσσῶν», ἡ ὁποία ὅμως, ὑποσημείωνε, «δὲν πρέπει νὰ πηδᾷ ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα, ἤγουν τὰ ὅρια τοῦ ὀρθοῦ λόγου».³² Ἐπειτα οἱ φωνητικοὶ μετασχηματισμοὶ τῶν λέξεων (δηλαδὴ τροπὲς φωνηέντων, μεταλλάξεις συμφώνων, συγκοπὲς συλλαβῶν, συνθέσεις λέξεων) ἢ οἱ σημασιολογικὲς μεταβολές τους δὲν ἦταν τωρινὸ φαινόμενο, παρατηροῦνταν καὶ στὴν Ἀρχαιότητα. Ἄν γιὰ τοὺς προπάτορες, θὰ διερωτηθεῖ, κάτι τέτοιο ἦταν ἐπιτρεπτό, «κ' εἰς ἡμᾶς τοὺς ξεπεσμένους ἀπογόνους, μήτε τὴν ἐξίππασιν, ζίππασιν, μήτε τὸ ἐμπορῶ, μπορῶ, μήτε τὸ ἐξεύρω, ξεύρω;», κἀνοντας ἐδῶ ὑπαινιγμὸ στὴν

31. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, ὅ.π., σ. 322.

32. *Ὁ.π.*, σ. 327, σημ. (γ).

κοραϊκή έκφορά τῶν συγκεκριμένων λέξεων. Στὸ τέλος ἑνὸς ἀριθμοῦ συγκριτικῶν παρατηρήσεων, δικῶν τοῦ ἢ δανεικῶν, τὶς ὁποῖες εἶχε ἀποθησαυρίσει, ὅπως ὑποσημειώνει, ἤδη σὲ νεαρότερη ἡλικία,³³ συμπέραναι: «οἱ κοινοὶ τύποι τῆς γλώσσης μας ὅπου ἀπορρίπτομεν δὲν εἶναι μῆτε βαρβαρικοί, μῆτε Κατζίβελικοί, ἀλλ' εὐγενεῖς σχηματισμοὶ τῶν εὐγενεστάτων προγόνων μας».

Ὅσο γιὰ τὶς ἐκφραστικὲς δυνατότητες τῆς γλώσσας, μολονότι ὁ ἴδιος κατὰ δήλωσή του δὲν ἀνῆκε στὴν τάξη τῆς ὁποίας λεκτικὸ ἰδιώμα θεωροῦνταν ἡ ὀμιλουμένη,³⁴ ὑποστήριζε τὴν ἰκανότητά της νὰ κατασκευάζει προτάσεις καὶ περιόδους, κι ἄς καταφρονήθηκε ὁ («ιδιωτισμὸς») τῆς ἀπὸ «τὸν μάταιον ἔρωτα τοῦ Ἑλληνισμοῦ». Σχολιάζοντας τὶς σχετικὲς ὑποδείξεις τοῦ Ἀλέξανδρου Βασιλείου παρατηροῦσε: «ἐξορίζοντες μὲ μεγάλην ὀργήν, ὡς κατασκόπους, τόσας καὶ τόσας φράσεις, ὅπου ἡ συνήθεια ἢ υἰοθέτησε, ἢ ἀπὸ τοὺς προπάτορας κληρονόμησε, προβάλλοντες, ὅτι εἶναι ξένων γλωσσῶν, ἢ καλύτερα, ὅτι συμπίπτουν μὲ ξένων φράσεις, κ' ἐπομένως δὲν εἶν' Ἑλληνικαί, νὰ θαρροῦμεν ὅτι κάτι κάμνομεν». Λίγο παρακάτω, δίνοντας ἔμφαση σὲ τουρκογενεῖς καὶ γαλλογενεῖς («ιδιωτισμοὺς») εἰσηγμένους στὴ νεοελληνικὴ, ἀναλογικοὺς ὅμως τῶν ὁποίων ἐντόπιζε καὶ στὴν ἀρχαία, προέβαινε στὸ ἀκόλουθο σχόλιο: διαβάζοντας κανεὶς μὲ περιέργεια καὶ μεθοδικότητα πολλὰ κείμενα —«πρᾶγμα ὅπου κ' ἡ φύσις δὲν μοὶ τὸ ἔδωκαν», συμπλήρωνε μὲ ἐπιτήδευση— μπορεῖ νὰ διακρίνει «καὶ τὴν ἀναλογίαν ὅπου παντοῦ φυλάττει ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, καὶ τὴν αἰώνιον ληψοδοσίαν τῶν γλωσσῶν, τὸ ἐμπόριον δηλ. ὅπου τὰ ἔθνη κάμνουν καθὼς τῶν προϊόντων τῆς γῆς, οὕτω καὶ τῶν λέξεων». Ποιὸ ἦταν, λοιπόν, τὸ τελικὸ συμπέρασμα; Ἀντιστρέφοντας τὸ σκεπτικὸ τοῦ Βασιλείου συμπέραναι πὼς ἡ ἐξορία τῶν λέξεων καὶ ἐκφράσεων τῆς συνήθειας θὰ ὀδηγήσει στὸ νὰ χάσει ἡ ὀμιλουμένη γλώσσα τὴ μορφή καὶ τὸν χαρακτήρα της. «Μήπως —κατέληγε διατυπώνοντας τὴ βασικὴ του ἀμφιβολία— ἡ διόρθωσις ὅπου γίνεται τὴν σήμερον εἰς τὴν γλώσσαν τῶν Γραικῶν ἔχει τάχα τε τόσην σχέσιν πρὸς τὴν διόρθωσιν ὅπου ὁ ὀρθὸς λόγος ὑπαγορεύει, ὅσην τὸ ἀντιφάρμακον πρὸς αὐτὸ τὸ φαρμάκιον...;».

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ ἀνώνυμου διαρθρωνόταν

33. Ὁ.π., σ. 330. Στὴ σειρά τῶν ἐπιτηδευμένων, νομίζω, δηλώσεών του ἐντάσσονται ὅσα γράφει γιὰ τὶς σημειώσεις αὐτές, ὅτι δηλαδὴ δὲν εἶχε βιβλία νὰ τὶς ἐπιθεωρήσει οὔτε καιρὸ νὰ τὶς τακτοποιήσει καλύτερα.

34. Ὁ.π., σ. 331. Ὑποψιάζομαι ὅτι ἔχομε ἐδῶ ἄλλη μία ἐπιτηδευμένη δήλωση.

ἀπὸ ταυτόσημες συλλογιστικὲς ἀκολουθίες με αὐτὲς τοῦ ἀφηγητῆ τοῦ «Ὀνειρίου» στὸν διάλογό του με τὴ Μιξοβάρβαρη γλώσσα καὶ τὴν Ὀρθογραφία. Καὶ ἐκεῖνος εἶχε χρησιμοποιήσει στὴν προβολὴ τῶν ἀπόψεών του τὸ ἴδιο δομικὸ σχῆμα (λέξεις – φράσεις) καί, εἰδικότερα, καταφερόμενος ἐναντίον τῶν διορθωτικῶν ἐπεμβάσεων στὴ γλώσσα ὑποστήριζε ὅτι α) ἡ συνήθεια εἶναι «ὄλων τῶν γλωσσῶν ἡ νομοθέτρια», «ποτὲ δὲν ἤμπορεῖς ἐσὺ νὰ διορθώνης τὰ γράμματα ἢ τὲς συλλαβὲς τῶν λέξεών μας. Αὐτὸ μόνον ἡ κοινὴ συνήθεια τὸ κάμνει».³⁵ β) τὸ φαινόμενο τῶν φωνητικῶν μετασχηματισμῶν δὲν ἦταν τωρινό, ἔχει παρατηρηθεῖ καὶ στοὺς παλαιότερους αἰῶνες.³⁶ γ) ἡ ἀρχαία γλώσσα κάθε ἄλλο παρὰ ἀμιγῆς ἦταν, «καὶ τὰ ἑλληνικὰ εἶναι σμιζίματα καὶ ἀνακατώματα γλωσσῶν βαρβαρικῶν παλαιότερων».³⁷ δ) δὲν χρειαζόταν νὰ μιμεῖται κανεὶς τὴν κλίση καὶ τὴ σύνταξή της «διὰ νὰ γενοῦν τὰ ρωμαίικα εὐγενικώτερα· ἀλλὰ καθὼς ἐκεῖνα, ἔτσι καὶ τοῦτα, εἶναι ἴσια εὐγενικὰ».³⁸ ε) δὲν πρόδιδαν βαρβαρότητα καὶ φθορὰ οἱ ἀλλαγὲς ποὺ εἶχε ὑποστῆ ἡ γλώσσα μέσα στοὺς αἰῶνες.³⁹ Ἀσφαλῶς οἱ συγκεκριμένες ἰδέες ἀπηχοῦσαν κοινούς τύπους στοὺς κόλπους τῆς δημοτικιστικῆς παράδοσης με κύριο τότε ἐκφραστή της στὴ δημόσια σφαῖρα τὸν Ἀθ. Χριστόπουλο καὶ τὴ *Γραμματικὴ τῆς Αἰολοδωρικῆς* (1805), στὴν ὁποία παρέπεμψαν τόσο ὁ συγγραφέας τοῦ «Ὀνειρίου» ὅσο καὶ ὁ Ν.,⁴⁰ μολονότι στὶς σελίδες της σπανίζουν τέτοιου εἴδους θεωρητικὲς ἀποφάνσεις καὶ συμπεράσματα γιὰ τὴ γλώσσα με ἐξαιρέση τὴ μόνιμη ἐπωδὸ, ἐπακόλουθο κάθε φορὰ σωρείας ἀποδείξεων, ὅτι ἡ τωρινὴ ἑλληνικὴ δὲν ἦταν βάρβαρη καὶ ἄκριτα διαβαλλόταν ὡς τέτοια.⁴¹ Πάντως ἡ σύμπτωση πανομοιότυπα γλωσσικὰ μηνύματα νὰ διασταυρῶνται τὸ 1811 σὲ δύο διαφορετικὲς δημοσιεύσεις, ἡ δεύτερη ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶχε ἐπιπλέον στόχο τὴ γλωσσικὴ ἀρθρογραφία τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ», βάζει σὲ ὑπόψια μὴπως εἶχαν κοινὴ προέλευση, καθὼς μάλιστα ἐκπορεύονταν

35. Ἐμμ. Ι. Μοσχονάς, *Ἡ δημοτικιστικὴ ἀντίθεση*, ὅ.π., σ. 65-66.

36. Ὁ.π., σ. 66.

37. Ὁ.π., σ. 69.

38. Ὁ.π., σ. 69.

39. Ὁ.π., σ. 70.

40. Ὁ.π., σ. 66 καὶ *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος*, ὅ.π., σ. 333, σημ. (γ).

41. Ἀπὸ τὶς ἄλλες ἀποφάνσεις τοῦ Χριστόπουλου σημειῶνω τὶς ἀκόλουθες: ἡ ἀρχαία γλώσσα δὲν εἶναι καλύτερη καὶ εὐφραδέστερη ἀπὸ τὴ νέα, δὲν ὑπάρχουν οὔτε θὰ ὑπάρξουν γλῶσσες ἀμετάβλητες, ἡ τωρινὴ ἑλληνικὴ εἶναι συντομότερη καὶ ὁμαλότερη ἀπὸ ὅλες τὶς γλῶσσες καὶ ἀκόμη φύσης πλούσιας.

ἀπὸ τὸ ἴδιο κέντρο, τὴν Κωνσταντινούπολη, εἶδαν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας σχεδὸν ταυτόχρονα καὶ ἀκόμη οἱ δημιουργοὶ τους ἐκτὸς ἀπὸ ἀξιοπρόσεκτη ἀρχαιομάθεια φανέρωναν καὶ δυνατὴτητα χρήσης εὐρωπαϊκῶν πηγῶν γιὰ τὴ γλώσσα.⁴² Τὸ γεγονός ὅτι οἱ τελευταῖοι ἀπέκλιναν μεταξὺ τους ὡς πρὸς τὸ ἀποδεικτικὸ ὕλικό στοῦ ὁποῖο βάσιζαν τὴν ἐπιχειρηματολογία τους καὶ ὡς πρὸς τὴ γραμματικὴ κατηγοριοποίησή του (ὁ Ν. προσκομίζοντας τὰ παραδείγματά του μιλάει γενικὰ γιὰ γλωσσικούς μετασχηματισμούς, ἐνῶ ὁ συγγραφέας τοῦ «Ὀνειροῦ» ἐξειδικεύει τὰ πάθη τῶν λέξεων),⁴³ ἴσως νὰ ἀποτελοῦσε ἀπλῶς προσχεδιασμένη τακτικὴ ὥστε νὰ ἀποτραπεῖ ἡ συνταύτισή τους. Ἄλλωστε τὰ κείμενά τους ἦταν γραμμένα σὲ διαφορετικὸ ὕφος καὶ ἀνῆκαν σὲ ἐντελῶς ἀνόμοια εἶδη τοῦ γραπτοῦ λόγου. Ἀλλὰ σ' αὐτὸ θὰ ἐπανέλθουμε ἀργότερα.

Ὅπως καὶ νὰ ἴναι, ὁ Βασιλείου σκεφτόταν νὰ ἀνταπαντήσῃ στοῦ δημοσίευμα τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ» πὺν τὸν ἀφοροῦσε ἄμεσα καὶ ζητοῦσε τὴ γνώμη τοῦ Κοραῆ. Ὅταν ἔφτασε τὸ τεῦχος τῆς 1ης Ὀκτωβρίου τοῦ περιοδικοῦ στοῦ Παρίσι, ὁ τελευταῖος, ἀφοῦ διάβασε τὸ ἐπίμαχο ἄρθρο, ἔδωσε στὸν φίλο του τὶς ὁδηγίες πὺν περίμενε περικλείοντάς τις σὲ γράμμα του μνηολογημένο ἀπὸ 1 Νοεμβρίου.⁴⁴ Τοῦ πρότεινε καταρχὰς σὰν μέθοδο τακτικῆς νὰ μὴν ἀρθρογραφήσῃ ἀμέσως πάνω στὶς θέσεις τοῦ ἀνώνυμου ἐπικριτῆ, ἀλλὰ πρῶτα νὰ ἀπευθύνῃ ἐπιστολὴ στοῦ ἐκδότη τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ», τῆς ὁποίας τοῦ ὑπαγόρευσε τὸ περιεχόμενο μὲ τὴν παράκληση στοῦ τελικοῦ γράψιμό της ἀπὸ τὸν Βασιλείου νὰ διαφυλαχθεῖ μόνο τὸ νόημα καὶ ὄχι ἡ λεκτικὴ διατύπωση τῶν ὅσων ὁ ἴδιος τοῦ ἔγραφε. Ἀπὸ τὶς ιδέες πὺν ὑπέβαλλε στοῦ φίλο του γιὰ νὰ τὶς περιλάβῃ στὴν ἐπιστολὴ κρατᾶμε τὴ σχετικὴ μὲ τὴν ἀνωνυμία τοῦ συντάκτη (οἱ ἄλλες ἀφοροῦσαν ἐτυμολογικὰ καὶ σημασιολογικὰ ὀρισμένων λέξεων πὺν εἶχε θίξει σὲ ὑποσημειώσεις καὶ ὁ ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ). Πρότεινε, λοιπόν, νὰ γράψῃ στοῦ Γαζῆ ὅτι θὰ ἠθελε νὰ ἀπαντήσῃ στοῦ ἀνώνυμο Ν., ἀλλὰ θὰ σκιαμαχοῦσε ἀντιπαρτιθέμενος σὲ κάποιον πὺν δὲν γνώριζε. Τὸ κείμενό του ὅμως θὰ ἦταν εὐχῆς ἔργο νὰ γίνῃ τύπος καὶ ὑπογραμμὸς γιὰ τὸ πῶς πρέπει νὰ συ-

42. Ὁ ἀνώνυμος τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ» παραπέμπει, ὅπως εἶδαμε, στοῦ *Dictionnaire philosophique* τοῦ Βολταίρου καὶ ὁ συντάκτης τοῦ «Ὀνειροῦ» στοῦ «περὶ τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς προφορᾶς βιβλίον τοῦ σοφοῦ Βετστένου» (σ. 71), δηλαδὴ στὴν *Pro graeca et genuina linguae graecae pronuntiatione* λατινικὴ διατριβὴ τοῦ ἐλβετοῦ φιλόλογου J. R. Wettstein (α' ἔκδ. Βασιλεῖα 1680).

43. Μιλάει π.χ. γιὰ ἀφαιρέσεις ἢ ἀποκοπές, προσθήκες καὶ μεταθέσεις φθόγγων.

44. *Ἀλληλογραφία*, ὁ.π., τ. Γ', σ. 149-151.

ζητοῦν μεταξύ τους οἱ φίλοι τῶν Μουσῶν καὶ τῶν Χαρίτων, καὶ γιὰ τοῦτο ἀκριβῶς προκαλοῦσε ἀπορία γιατί γράφτηκε ἀνώνυμα. «Δίκαιον ἔχουν νὰ κρύπτονται εἰς ὅσους ἢ ἀνακάλυψις προξενεῖ κατασχύνην, ὅχι ὅσοι γράφουσι κατ' αὐτόν». Μετὰ τὴν ὑπαγόρευση ὁ Κοραῆς θὰ ἐξηγήσει στὸν φίλο του γιὰ ποῖο λόγο δὲν ἔπρεπε νὰ ἀπαντήσῃ ἀμέσως στὸν ἐπικριτὴ του ἐπιχειρώντας ταυτόχρονα νὰ εἰκάσῃ τὴν ταυτότητα τοῦ ἀνώνυμου συντάκτη:

«Ἡ ἐπιστολὴ του μὲ φαίνεται παγιδευτικὴ· οἱ περὶ σοῦ ἔπαινοι καὶ οἱ περὶ ἐμοῦ, καὶ ὁ χαρακτήρ ὅλης τῆς ἐπιστολῆς πλησιάζει εἰς τὸ ἀνθρωπικόν, καὶ ἀντιφάσκον τρόπον τινὰ εἰς τὸν ἔπαινον τοῦ χυδαϊσμοῦ, μὲ φαίνονται δέλεαρ, καὶ ἂν δὲν ἦναι αὐτὸς ὁ Οὐρανοβάμων Φ., εἶναι ἴσως κανεὶς ἀπὸ τοὺς μαθητὰς καὶ ὀπαδοὺς του. Διὰ νὰ σὲ βάλῃ εἰς τὰ βρόχια, ἐμεταχειρίσθη ὕφος πλησιάζον εἰς τὰς ἡμετέρας περὶ γλώσσης ιδέας. Ἄν ἡ σιωπὴ σου τὸν ἀναγκάσῃ νὰ φανερωθῇ, μανθάνομεν τίς εἶναι· ἐὰν ἐπιμόνης φυλάξῃ τὸ ἀνώνυμον, εἶναι βέβαια ἀπὸ τὴν φατρίαν τῶν χυδαϊστῶν.»⁴⁵

Ὁ Βασιλείου τήρησε πράγματι τὶς ὁδηγίες τοῦ Κοραῆ. Ἔστειλε τὴν ἐπιστολὴν στὸν ἀρχισυντάκτη τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ», μνηολογημένη ἀπὸ 10 Νοεμβρίου, ἢ ὁποῖα δημοσιεύτηκε στὸ δεύτερο τεῦχος (15 Ἰανουαρίου) τοῦ 1812.⁴⁶ Προηγούνταν τοῦ δικοῦ του κειμένου ἡ συνέχεια ἐνὸς ἄλλου δημοσιεύματος μὲ τίτλο «Παρατηρήσεις τινὲς εἰς τὴν τοῦ ἀνώνυμου ἐπιστολὴν πρὸς τὸν κύριον Βασιλείου», γραμμένου ἀπὸ ἐπίσης ἀνώνυμο λόγιο, ποὺ ὑπέγραφε μὲ τὸ ἐπόμενο τοῦ ψηφίου Νι γράμμα τοῦ ἀλφαβήτου, τὸ Ξί.⁴⁷ Στὶς παρατηρήσεις ὁ συντάκτης τους προσπαθοῦσε νὰ διαλύσει τὶς ἀμφισβητήσεις τοῦ Ν. ὡς πρὸς τὴν ἀναγκαιότητα διόρθωσης τῆς γλώσσας καὶ ἀποβολῆς ἀπὸ αὐτὴ τῶν ξένων καὶ μάλιστα τῶν τουρκικῶν λέξεων καὶ ἰδιωματισμῶν, καθιστάμενος ἔτσι ἐνθερμος συνήγορος τῶν ἀπόψεων τοῦ ἡπειρώτη ἔμπορου τῆς Βιέννης. Ὁ τελευταῖος πάλι μὲ τὴ σειρά του ἀναπαρήγαγε στὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Γαζῆ σχεδὸν αὐτολεξεῖ ὅ,τι ἀφοροῦσε τὶς λεξιλογικὲς παρατηρήσεις τοῦ Κοραῆ καὶ μὲ κάποια φραστικὴ διαφοροποίηση τὸν συλλογισμό γιὰ τὸ περίεργο τῆς ἀνωνυμίας τοῦ Ν. τὴ στιγμὴ ποὺ τὸ ὕφος τοῦ κειμένου του ἀποτελοῦσε πρότυπο γιὰ τὶς μετὰ τῶν λογίων ἀντιπαραθέσεις. Ὅμως ὁ Ν. ὅχι μόνον δὲν ἀποκάλυψε

45. Ὁ.π., σ. 151.

46. *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος* 1812, σ. 22-30.

47. Ὁ.π., σ. 14-16, 17-22.

τὸ πρόσωπό του, ὅπως προσδοκοῦσαν οἱ δύο φίλοι, ἀλλὰ ἐμφανίστηκε στὶς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ τὸ 1812 νὰ ὑπογράφει ἕνα ἀκόμη δημοσίευμα μὲ τίτλο «Περὶ τοῦ ἐν Σμύρνη Φιλολογικοῦ Γυμνασίου» καὶ τοποχρονολογία Κωνσταντινούπολη 21 Φεβρουαρίου, καταχωρισμένο στὰ τεύχη τῆς 1ης καὶ 15ης Μαΐου τοῦ ἔτους ἐκείνου.⁴⁸ Ἐπρόκειτο γιὰ λεπτομερῆ ἐξιστόρηση τῶν προσπαθειῶν τῶν Σμυρναίων νὰ περάσουν ἀπὸ τὴν ἀδράνεια στὰ θέματα τῆς παιδείας στὴν οἰκονομικὴ ἀνόρθωση τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς – πού ὅμως δὲν θὰ ἔσωζε τὴν ἐπιβίωσή της ἐξαιτίας ἐνδοκοινοτικῶν διχονοιῶν παρὰ τὴν παρουσία ἐκεῖ τοῦ Θεόφιλου Καΐρη⁴⁹ καὶ κυρίως στὴν ἴδρυση τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου ὑπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Κούμα, ἡ ὁποία κατ’ αὐτὸν ἔγινε αἰτία μεγάλων ἐκπαιδευτικῶν προόδων.⁵⁰ Συγχρόνως στὸ ἄρθρο προβαλλόταν ἡ δραστήρια κινητικότητα τῶν Ἑλλήνων γύρω ἀπὸ τὴν παιδεία χάρις σὲ γενναῖες ὑλικὲς συνδρομὲς ὁμογενῶν, ἀλλὰ καὶ καταδικάζονταν ἐνέργειες ὅπως αὐτὲς ἄλλων μὴ κατονομαζόμενων πλουσίων, πού ἀντὶ νὰ προικίσουν σχολεῖα στὴν Ἑλλάδα γίνονταν ἀπὸ κενοδοξία χορηγοὶ ξένων ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων.

Καλὰ πληροφορημένος γιὰ τὰ πρόσωπα καὶ πράγματα πού συνέβαλαν στὴν πνευματικὴ ἀφύπνιση τῆς Σμύρνης θὰ ἐντάξει στὸ κᾶδρο μεταξὺ ἄλλων τὸν γιαννιώτη ἔμπορο Ἰωάννη Πολυχρονιάδη, τὸν μητροπολίτη Ἀργυρουπόλεως Γρηγόριο, τὸν «μουσοστεφὴ πρίγκηπα» Ἀλέξανδρο Μουρούζη, ὅλους παρεπίδημους στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλὰ καὶ τὸν Κοραὴ μὲ τρόπο πού φανέρωνε τὶς διασυνδέσεις πού εἶχε στὴν πόλη τῆς Ἰωνίας. Μνημόνευε τὴν περίφημη ἐπιστολὴ του τοῦ 1808 στὸν Πρωτοψάλτη Σμύρνης γιὰ τὴν κασίδα – διασπαρμένη κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Κούμα σὲ χίλια ἀντίγραφα–, ὅπου ἐλεεινολογοῦσε τοὺς Σμυρναίους γιὰ τὴν ἀμάθειά τους,⁵¹ καθὼς καὶ μιὰ δευτέρη τοῦ 1809 στὸν ἴδιο ἀποδέκτη

48. Ὁ.π., σ. 139-144, 145-149.

49. Ὁ.π., σ. 144. Γιὰ τὰ γεγονότα, χωρὶς ὅμως παραπομπὴ στὶς εἰδήσεις τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ», βλ. Φαίδων Μπουμπουλίδης, «Ἀνέκδοτον στιχοῦργημα περὶ τῶν σχολικῶν πραγμάτων Σμύρνης ἀρχομένου τοῦ 19^{οῦ} αἰῶνος», *Μικρασιατικά Χρονικά* 8 (1959), 419 κ.έ.

50. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος* 1812, σ. 143. Ἀναφορὰ στὸ κείμενο τοῦ Ν. σχετικὰ μὲ τὸ ἱστορικὸ τῆς πρόσκλησης τοῦ Κούμα βλ. στὸ Κώστας Λάμπας – Ρόδη Σταμούλη (ἐπιμ.), *Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων*, *Ἀλληλογραφία*, τ. Α΄, 1802-1817, Ἀθήνα, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν/ΚΕΜΝΕ, 1989, σ. 312.

51. Ἐπιστ. 11ης Ὀκτ. 1808, *Ἀλληλογραφία*, ὁ.π., τ. Β΄, σ. 476-477 καὶ Κούμας πρὸς Κοραή, Σμύρνη 30 Ἰαν. 1810, τ. Γ΄, σ. 15.

παραθέτοντας μάλιστα έκτενη αποσπάσματά της –δεν είναι γνωστή από άλλου⁵² με την όποια συνέχαιρε τους συμπατριώτες του για την απόφασή τους («να ἐλευθερωθῶσιν ἀπὸ τῆς ἀπαιδευσίας τὴν κασίδαν»), ὅπως τὸ πιστοποιοῦσε ἡ πρόσκληση τοῦ Κούμα ὡς σχολάρχης στὴν πόλη τους, ἐνῶ παρέπεμπε καὶ σὲ μιὰ τρίτη ἐπιστολὴ πρὸ πρόσφατη χρονολογικά, διαδεδομένη καὶ αὐτὴ μετὴ μέθοδο τῆς ἀντιγραφῆς, πρὸς τοὺς Ἐπιτρόπους τῆς Σχολῆς τῆς Χίου (4 Νοεμβρίου 1814),⁵³ καθὼς ἐπίσης καὶ στὰ προλεγόμενα τῶν ἐκδόσεών του. Ἐπιπλέον ἔφερεν παράδειγμα «φωτισμένης φιλογένειας» τὸ *Mémoire* «τοῦ σοφοῦ μας Κοραῆ» σὲ ἀντιπαράθεση μετὰ τὸ ρωσοελληνικὸ «ἐλεεινὸν πονημάτιον» *Βλέμμα εἰς τὴν τωρινὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος* (Μόσχα 1806), τοῦ καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Μόσχας Μιχαὴλ Δημητριάδου μετὰ «ζωγραφημένην τὴν κολακείαν» στὶς σελίδες του.⁵⁴ Γενικά, τὸ δημοσίευμα ἔδειχνε ἕναν προσεκτικὸ παρατηρητὴ καὶ μετὰ ἐμμονὴ στὴν τεκμηρίωση ἀφηγητῆ τῶν συντελούμενων στὸν χῶρο τῆς παιδείας τόσο στὴ Σμύρνη ὅσο καὶ σὲ ἄλλα μέρη τῆς ὀθωμανικῆς Ἑλλάδας, ἐμφοροῦμενο σαφῶς ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Διαφωτισμοῦ ποὺ τὸ προέβαλλε καὶ μετὰ ἀναγωγὰς σὲ κείμενα τῶν εὐρωπαίων ἐκπροσώπων του, ὅπως τοῦ Ἑλβέτιου,⁵⁵ παρόμοια μετὰ ὅ,τι εἶχε κάνει γιὰ τὸν Βολταῖρο στὴν «Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Βασιλεῖου». Κάνει πάντως ἐντύπωση ὡς πρὸς τὸ δημοσίευμα αὐτὸ τὸ ὅτι στὴ σωζόμενη ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῆ δὲν ἐντοπίζεται κανένα σχόλιο καὶ καμιά νύξη ἀποκαλυπτικὴ τῶν ἀντιδράσεών του γιὰ τὴν ἐκ νέου χρῆση τοῦ ὀνόματός του ἀπὸ τὸν ἴδιο ἀνωνυμογράφου, τὴν εὐνοια τοῦ ὁποίου πρὸς τὸ πρόσωπό του εἶχε ἀντιμετωπίσει μερικὸς μῆνες νωρίτερα μετὰ φανερὴ δυσπιστία.

52. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, ὅ.π., σ. 142-143, σημ. Τὰ ἀποσπάσματα τῆς ἀπὸ 9 Φεβρ. 1809 ἐπιστολῆς θὰ περιληφθοῦν στὶς προσθήκες τῆς *Ἀλληλογραφίας* Κοραῆ τοῦ προετοιμαζόμενου ἑβδομοῦ τόμου τῆς.

53. Βλ. *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., τ. Γ', σ. 153-157. Στὸ γράμμα του τῆς 20ῆς Νοεμ. 1811 ὁ Ἰάκ. Ρώτας ἀπὸ τὴν Τεργέστη πληροφοροῦσε τὸν Κοραῆ ὅτι στὴ Σμύρνη, ἀπὸ ὅπου εἶχε γυρίσει πρόσφατα, εἶδε νὰ κυκλοφοροῦν πάνω ἀπὸ 200 ἀντίγραφα τῆς ἐπιστολῆς καὶ ὅτι οἱ μαθητὲς τοῦ Κούμα τὴ φύλαγαν σὰν ἐγκόλπιο, ὅ.π., σ. 144.

54. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, ὅ.π., σ. 147, σημ. Στὸν τίτλο ἀντὶ τωρινῆν γρ. σημερινῆν. Ὁ συγγραφέας μετέφρασε ὁ ἴδιος στὰ ἑλληνικὰ τὸ κείμενο, ἐνῶ εἶχε μεταφράσει στὰ ρωσικὰ τὸν πρόλογο τῆς *Περὶ ἀμαρτημάτων καὶ ποιῶν* τοῦ Βεκκαρία μετὰφρασης τοῦ Κοραῆ. Γι' αὐτὲς τὶς πληροφορίες καὶ γιὰ τὰ περιεχόμενα τοῦ ἔργου βλ. Φίλιππος Ἡλιού, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τοῦ 19ου αἰῶνα*, τ. Α', 1801-1818, Ἀθήνα, Βιβλιολογικὸ ἔργαστήρι/ΕΛΙΑ, 1997, ἀρ. 1806.78.

55. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, ὅ.π., σ. 149, σημ. (α).

Πίσω από τόν τελευταῖο ἀσφαλῶς δὲν κρυβόταν ὁ «οὐρανοβάμων Φ.», ὅπως εἶκαζε ὁ ἑλληνας σοφὸς διαβάζοντας τὸ πρῶτο δημοσίευμα, δηλαδή ὁ Δανιὴλ Φιλιππίδης, ὁ μεταφραστὴς τῆς Ἀστρονομίας τοῦ Lalande —ἐξ οὗ καὶ ὁ κοραϊκὸς ὑπαινιγμὸς—, μαθητῆς τοῦ Δημήτριου Καταρτζῆ καὶ κληρονόμος μαζί με τὸν συγγενὴ καὶ φίλο του Γρηγόριο Κωνσταντὰ τῆς δημοτικιστικῆς γλωσσικῆς του παρακαταθήκης.⁵⁶ Εἶχε βρεθεῖ τὸν προηγούμενο χρόνο ξανά στὸ Παρίσι χωρὶς νὰ ἐπισκεφθεῖ τὸν ἐνοχλημένο γι' αὐτὸ Κοραῆ⁵⁷ καὶ πάντως δὲν διέμενε στὴν Κωνσταντινούπολη, τὸν τόπο κατοικίας τοῦ Ν. Ὑπάρχουν λόγοι γιὰ νὰ υἱοθετήσῃ κανεὶς ὡς ἀληθοφανέστερη τὴν ὑπόδειξη τοῦ καθηγητῆ Βάλτερ Πούχγερ σχετικὰ μετὰ τὴν ταυτότητα τοῦ ἀνώνυμου κωνσταντινουπολίτη λογίου, τοῦ συντάκτη τοῦ ἄρθρου τοῦ 1811 καὶ κατ' ἐπέκταση, θὰ προσθέταμε, ἐκείνου τοῦ 1812: ὑπὸ τὸ ἀρχικὸ Ν. πρέπει νὰ κρυβόταν ὁ Νερουλός, ὁ συγγραφέας τῶν *Κορακιστικῶν*, καὶ αὐτὸ ἐπειδὴ «τὸ ὄλο ἄρθρο ἀποδίδει ἀκριβῶς τὴ θέση τῆς κωμωδίας στὸ γλωσσικὸ ζήτημα» καὶ «ἡ ὄλη σάτιρα στρέφεται ἐναντίον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἀλέξ. Βασιλείου» τῆς δημοσιευμένης στὸν «Λόγιον Ἑρμῆ» τῆς 1ης Μαΐου 1811,⁵⁸ ἐνῶ στὸ κείμενο διαπιστώνεται ἐπίσης καὶ γνώση τῆς τουρκικῆς γλώσσας, θὰ συμπληρω-
να καὶ τῆς περσικῆς, μέρη τῆς εὐρύτερης γλωσσομάθειας τοῦ Νερουλοῦ.⁵⁹

56. Γιὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ Καταρτζῆ στὴν πνευματικὴ συγκρότηση καὶ τὶς γλωσσικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Φιλιππίδη βλ. Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ (ἐκδ.), *Δανιὴλ Φιλιππίδης - Barbié du Bocage - Ἄνθιμος Γαζῆς Ἀλληλογραφία (1794-1819)*, Ἀθήνα, ΟΜΕΔ, 1966, σ. 239-242, 261.

57. Εἶναι χαρακτηριστικὰ ὅσα μετὰ σκωπτικὴ διάθεση ἔγραφε στὸν Ἄλ. Βασιλείου γιὰ τὸν συνομήλικό του σχεδὸν Φιλιππίδη: «Ὁ ἀστρονόμος δὲν ἐκατέβη ἀκόμη ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν πενιχρὰν μου κατοικίαν· ὅθεν κινδυνεύω ν' ἀποθάνω χωρὶς νὰ τὸν γνωρίσω, ὅτι ἐγὼ ν' ἀναβῶ πρὸς αὐτὸν εἶναι τῶν ἀδυνάτων, ἂν καὶ ἴσως προσμένῃ νὰ ὑπάγω ἐρευνῶν ποῦ κατοικεῖ, ὡς οἱ Μάγοι τὸν Χριστὸν μας», ἐπιστ. 9ης Δεκ. 1810, *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., σ. 81. Γιὰ περισσότερες ἀναφορὲς τοῦ Κοραῆ στὸ θέμα βλ. Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ, ὅ.π., σ. 277.

58. Βάλτερ Πούχγερ, *Ἡ γλωσσικὴ σάτιρα*, ὅ.π., σ. 41. Στὰ μετὰ ἐπιμέλεια τοῦ ὑπογράφοντος Εὐρετήρια τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ», Ἀθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1976, τὸ ἀρχικῶ-
νυμο ἔχει μείνει ἀταύτιστο.

59. Βλ. *Ερμῆς ὁ Λόγιος*, ὅ.π., σ. 325, σημ. (β), πβ. Ἀναστ. Ν. Γούδας, *Βίοι παράλληλοι*, τ. Β', β' ἐκδ., Ἀθήνα 1874, σ. 355 καὶ *Jacovaky Rizo Néroulos, Analyse raisonnée de l'ouvrage intitulé Charte Turque...*, Εἰσαγωγή, ἔκδοση, μετάφραση, εὐρετήρια Bertrand Bouvier, Ἀναστασία Δανάη Λαζαρίδου, Ἀθήνα, ΜΙΕΤ, 2013, σ. 348-354 (εὐρετήρια ἀραβικῶν, περσικῶν καὶ τουρκικῶν λέξεων καὶ ἐκφράσεων τοῦ ἔργου).

Πρὸς ἐνίσχυση τῆς ταύτισης ἔχουν, νομίζω, τὴν ἀξία τους ὅσα στοιχεῖα ἀπὸ τὸ δεῦτερο κυρίως δημοσίευμα μᾶς πηγαίνουν σὲ μιὰ σειρά ἐνδείξεων πὸ ἀνταποκρίνονται στὸ προφίλ τοῦ Νερουλοῦ ὡς πολιτικοῦ καὶ συγγραφέα τὰ προηγούμενα καὶ τὰ κατοπινὰ χρόνια.

Καταρχὰς τὸ ὑψηλὸ ἐνδιαφέρον τοῦ συντάκτη τοῦ ἄρθρου γιὰ τὴ διάδοση καὶ ὀργάνωση τῆς παιδείας στὴν ὀθωμανικὴ Ἑλλάδα θὰ τὸ δοῦμε νὰ ἀποτυπώνεται παρόμοια στὶς πολλαπλὲς φροντίδες τοῦ Ἰακωβάκη Ρίζου Νερουλοῦ γιὰ τὴν ἐκπαίδευση ὅταν νωρίτερα θὰ διατελέσει μέγας ποστέλνικος, δηλαδὴ πρωθυπουργός, στὴ Βλαχία καὶ ἀργότερα στὴ Μολδαβία ὑπὸ διάφορους φαναριῶτες ἡγεμόνες, καθὼς καὶ Ὑπουργός Παιδείας στὶς πρώτες ὑπὸ τὸν Ὅθωνα κυβερνήσεις τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους.⁶⁰ Ἀλλὰ μήπως στὶς σελίδες τῆς Γραμματολογίας του, τῶν δημόσιων δηλαδὴ μαθημάτων του γιὰ τὴ νεοελληνικὴ γραμματεία στὴ Γενεύη ὅπου βρέθηκε στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1820 καὶ ἐνῶ διαρκοῦσε ὁ ἀπελευθερωτικὸς Ἀγῶνας τῶν Ἑλλήνων, δὲν καταγραφόταν καὶ ἡ συμβολὴ στὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τῆς Ἑλλάδας τῶν σπουδαιότερων ἐκπαιδευτικῶν κέντρων τῆς (Σμύρνη, Κυδωνίες, Χίος, Γιάννενα, Κωνσταντινούπολη, Βουκουρέστι κ.ἄ.) καὶ τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ πὸ ὑπῆρξε υπεύθυνο τῆς ἀνθισῆς τους;⁶¹ Ὑστερα, ἡ προβολὴ ἀπὸ τὸν ἀνώνυμο τῆς «εἰς τὰ καλὰ ροπή» τοῦ «μουσοστεφοῦς» πρίγκηπα Ἀλέξανδρου Μουρούζη, τῆς ἔμπρακτης δηλαδὴ ὑποστήριξής του στὶς προσπάθειες τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴν παιδεία, ἔδειχνε ἄνθρωπο πὸ κινούνταν στὶς αὐλὲς τῶν φαναριώτικων ἀρχοντικῶν οἰκογενειῶν τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ μάλιστα τῶν Μουρούζη στὰ Θεραπειά, ὅπως συνέβαινε μὲ τὸν Νερουλό, τὸν Χριστόπουλο καὶ ἄλλους λογίους Ἑλληνας καὶ ξένους,⁶² καὶ πὸ αἰσθανόταν τὴν ὑποχρέωση νὰ προβάλλει τίς καλὲς τους ὑπηρεσίες στὸν ἐλληνισμὸ.

60. Βλ. τὸν πρόλογο τοῦ Jean Humbert, ἐκδότῃ τῶν *Cours de Littérature grecque moderne* τοῦ Νερουλοῦ, β' ἔκδοσις, Γενεύη 1828, σ. viij καὶ Ἀναστ. Γούδας, *Βίοι παράλληλοι*, ὁ.π., σ. 374. Ἀναλυτικότερα, γιὰ τὴ συμβολὴ του ὡς Ὑπουργοῦ Παιδείας στὸν σχεδιασμὸ τῆς κατώτερης καὶ μέσης ἐκπαίδευσης βλ. Δαυίδ Ἀντωνίου, *Οἱ ἀπαρχὲς τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ σχεδιασμοῦ στὸ Νεοελληνικὸ κράτος: τὸ Σχέδιο τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ 1833*, Ἀθήνα 1992, σ. 18 κ.έ., 69 κ.έ. Ὡς πρὸς τὰ ὀργανωτικὰ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν βλ. Κώστας Λάμπας, *Πανεπιστήμιο καὶ φοιτητὲς στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα*, Ἀθήνα, ΙΑΕΝ/ΚΝΕ ΕΙΕ, 2004, σ. 50-51, 65, 72, 220.

61. *Cours de Littérature*, ὁ.π., σ. 125 κ.έ.

62. Ἑλένη Τσαντσάνογλου, *Ἀθανάσιος Χριστόπουλος Ἀνρικό*, Ἀθήνα, Ἐρμής, 1970, σ. 9-10.

Τὴν ἴδια ἀκριβῶς γραμμὴ ἀνάδειξης τῆς φιλογενοῦς προσφορᾶς τοὺς θὰ ἀκολουθοῦσε ὁ Νερουλόσ καὶ στὰ παραπάνω δημόσια σὲ γαλλικὴ γλῶσσα μαθήματά του ποὺ ἀπευθύνονταν στὸ εὐρωπαϊκὸ κοινὸ καὶ ἔγιναν γνωστὰ χάρις στὴν ἔγκαιρη τότε δημοσίευσή τους. Νὰ θυμηθοῦμε βέβαια καὶ τὴ γαλλομάθεια τοῦ ἀνώνυμου, ἀφοῦ σὲ γαλλόφωνες πηγές, εὐρωπαϊκὲς καὶ ἑλληνικὲς, θὰ ἀνέτρεχε γιὰ νὰ ἐπικυρώσει τὶς ἀπόψεις του ἢ νὰ κρίνει τὸ περιεχόμενό τους.⁶³ Ἐξάλλου παρόμοια μὲ τὰ δύο δημοσιεύματα τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ» –ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὴν ἀντιπαράθεση πάνω στὸ γλωσσικὸ– ὁ συντάκτης τῶν *Cours de Littérature grecque moderne* στεκόταν ἀπέναντι στὸν Κοραῆ, «cet homme extraordinaire», μὲ ἄκρο θαυμασμὸ καὶ σεβασμὸ δικαιολογώντας μάλιστα τὴ συγγραφὴ τῶν *Κορακιστικῶν* ὡς προσπάθεια καταπολέμησης ὅχι τοῦ γλωσσικοῦ του συστήματος ἀλλὰ τῶν ὑπερβολῶν ὅσων τὸ εἶχαν παραμορφώσει.⁶⁴ Δὲν γνωρίζω πόσο συμπτωματικὸ μπορεῖ νὰ ἦταν τὸ ὅτι μιλώντας γιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτοῦ τοῦ συστήματος θὰ χρησιμοποιοῦσε τὸ ρῆμα «ἐξορίζω» (*bannir*), ὅπως ἀκριβῶς ὁ ἀνώνυμος Ν., γιὰ τοὺς ξενισμοὺς ποὺ σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές τῆς κοραϊκῆς θεωρίας ἔπρεπε νὰ ἀποβληθοῦν ἀπὸ τὴ γλῶσσα. Ἐξάλλου θὰ μνημονεύσει καὶ ἐκεῖ τὸ *Mémoire* τοῦ 1803 σὰν κείμενο φιλογένειας: εἶχε πετύχει νὰ ἐπιστήσει τὴν προσοχὴ τῆς Εὐρώπης στὸ ἑλληνικὸ γένος καὶ τὶς προόδους του, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐμψυχώσει τοὺς Ἕλληνες ἀναφορικὰ μὲ τὴν κατάστασι τοῦ πολιτισμοῦ τους.⁶⁵ Δέκα περίπου χρόνια νωρίτερα εἶχε στείλει νὰ δημοσιευτεῖ ἐπώνυμα στὸν «Λόγιου Ἑρμῆ» τοῦ 1817 τὸν ἔμμετρο μῦθο «Ἀηδὸνι καὶ Ψιττακός», ἀλληγορία φανερὰ πρὸς ὑπεράσπισι τοῦ Κοραῆ ἀπέναντι στὴ μωρία ὅσων «ψιττακῶν τῆς παιδείας» προβάλλονταν σὰν ἀνταγωνιστές του μὲ σκοπὸ νὰ τὸν «κεντρώσουν» κατὰ τὴν ἔκφρασι τοῦ ποιητῆ, ἓνα ρῆμα ποὺ ἀπαντᾷ καὶ στὸν ἀνώνυμο τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ».⁶⁶

63. Στὴ σ. 331 σημ. (α) τοῦ ἄρθρου του σχολιάζεται κριτικὰ τὸ δοκίμιό τοῦ Παν. Κοδρικᾶ, *Observations sur l'opinion de quelques hellénistes touchant le grec moderne*, Παρίσι 1803.

64. *Cours de Littérature*, ὁ.π., σ. 59, 114 κ.έ., 123.

65. Ὁ.π., σ. 115. Λανθασμένα ἀναφέρεται ἐκεῖ ὅτι μεταφράστηκε ἑλληνικὰ, πληροφωρία ποὺ παρέσυρε καὶ ξένους βιογράφους τοῦ Κοραῆ, βλ. Emm. N. Franghiscos, «A Survey of Studies on Adamantios Korais during the Nineteenth Century», *The Historical Review* 2 (2005), 99.

66. *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος* 1817, σ. 292-294 καὶ 1811, σ. 328 σημ. (α). Ἡ περιγραφὴ τοῦ κομπάζοντος μέσα στὸ δουλικὸ κλουβὶ ψιττακοῦ (βαρβαρικὰ λαμπρότατος κατὰ

Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς παραπάνω ἐπισημάνσεις νὰ σταθοῦμε καὶ σὲ δύο ἀκόμη τεκμήρια σχετικὰ μὲ τὸν Νερουλό. Τὸ πρῶτο ἀφορᾷ μιὰ λεπτομέρεια τῶν βιογραφικῶν του: νεώτερος εἶχε διδαχθεῖ φιλοσοφία καὶ φιλολογία στὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες ἀπὸ τὸν Δανιὴλ Φιλιππίδη,⁶⁷ γιὰ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ ἔτσι ἡ ὑποψία τοῦ Κοραῖ ὅτι ὁ ἀνώνυμος Ν. μπορεῖ νὰ προερχόταν καὶ ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν μαθητῶν του. Τὸ δεύτερο ἔχει νὰ κάνει μὲ μιὰ ἐνδιαφέρουσα πληροφορία τὴν ὁποία παραθέτει ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας τῶν *Cours de Littérature grecque moderne* ἀναφερόμενος ἐκεῖ στὸν Δημήτριον Καταρτζῆ καὶ τὶς γλωσσικὲς πραγματεῖες ποὺ εἶχε συντάξει γιὰ νὰ ὑποστηρίξει ὅτι ἡ ζωντανὴ γλῶσσα ἔπρεπε νὰ καθιερωθεῖ στὸν γραπτὸ λόγο ἀνόθευτη καὶ ἀναλλοίωτη ὡς πρὸς τὴν τυπολογία καὶ φρασεολογία της. Τὰ αὐτόγραφα, λοιπὸν, χειρόγραφα, ἀνέκδοτα μέχρι τότε, δύο τέτοιου περιεχόμενου ἔργων του καὶ μιᾶς Γραμματικῆς βρισκόνταν, ὅπως ὑποσημειῶνε, στὴν κατοχὴ του,⁶⁸ ἴσως ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς διαμονῆς του στὴ Βλαχία. Πρόκειται, εἰκάζω, γιὰ τὰ δοκίμια «Σχέδιο ὅτ' ἡ ρωμαίικα γλῶσσα» κλπ. καὶ «Σχέδιο τῆς ἀγωγῆς τῶν παιδιῶν» ἢ, ἐνδεχομένως, γιὰ τὸν «Πρόλογο στὴ μετάφραση τοῦ Ρεάλ», ὅπου ἀναπαράγονται σελίδες ἀπὸ τὸ πρῶτο «Σχέδιο», καὶ βέβαια γιὰ τὴ «Γραμματικὴ τῆς ρωμαίικας γλῶσσας».⁶⁹ Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ Νερουλὸς θὰ εἶχε ἐμβαθύνει ἀπὸ νωρὶς στὰ θέματα τῆς δημοτικιστικῆς παράδοσης ὅχι μόνον ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ Φιλιππίδη ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ συγγράμματα τοῦ θεμελιωτῆ τοῦ συστήματος τῆς φυσικῆς γλῶσσας τὸν 18ο αἰῶνα Καταρτζῆ.

τὸ ἔξω εἶδος / καὶ γέννημα οὐτιδανὸν οὐτιδανῆς πατρίδος) φαίνεται πῶς ὑπαινισσόταν τὸ πρόσωπο τοῦ Π. Κοδρικᾶ: τὴ σχέση του μὲ τὴ διπλωματικὴ ἀντιπροσωπεΐα τῆς Τουρκίας στὸ Παρίσι καὶ τὴν καταγωγὴ του ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, πατρίδα καταφρονημένη πιά χωρὶς τὴν αἴγλη τοῦ ἀρχαίου παρελθόντος.

67. *Cours de Littérature*, ὁ.π., σ. νj καὶ Ἄναστ. Γούδας, *Βίοι παράλληλοι*, ὁ.π., σ. 354-355.

68. Ὁ.π., σ. 121.

69. Βλ. Κ. Θ. Δημαράς, *Δημήτριος Καταρτζῆς, Τὰ Εὑρισκόμενα*, Ἀθήνα, ΟΜΕΔ, 1970: Σχέδιο ὅτ' ἡ ρωμαίικα, σ. 7-24, Σχέδιο τῆς ἀγωγῆς, σ. 24-41, Πρόλογος Ρεάλ, σ. 311-329 (ἀπὸ σ. 317 κ.έ.), Γραμματικὴ, σ. 217-261. Πβ. τοῦ ἴδιου, *Δημήτριος Καταρτζῆς, Δοκίμια*, Ἀθήνα, Ἑρμῆς, 1974: Σχέδιο ὅτ' ἡ ρωμαίικα, σ. 3-22, Σχέδιο τῆς ἀγωγῆς, σ. 22-41 καὶ Δ. Καταρτζῆ, *Γραμματικὴ τῆς φυσικῆς γλῶσσας*, ἔκδοση καὶ σχόλια, Ἀθήνα 1957 (ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν τ. 61 τῆς *Νέας Ἐστίας*). Τὰ δύο Σχέδια, αὐτόγραφα, ἔχουν ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸν κώδικα BAR gr. 1162 (M. Caratașu, *Catalogul manuscriselor grecești din Biblioteca Academiei Române*, τ. 3, Βουκουρέστι 2005, σ. 144-149) καὶ πιθανὸν νὰ εἶναι αὐτὰ ποὺ ἀνήκαν ἀρχικὰ στὸν Νερουλό.

Ἐπιστρέφοντας στὰ δύο ἀνώνυμα ἀντικοραϊκὰ κείμενα τοῦ 1811, τὸ «Ὀνειρο» καὶ τὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου, νὰ ἐπανέλθουμε σ' αὐτὸ πὺν σημειώσαμε ὡς εἰκοτολογία νωρίτερα. Μὲ δεδομένες δηλαδὴ τὶς ἐπιχειρηματολογικὲς καὶ ἐκφραστικὲς ὁμοιότητες πὺν παρατηροῦνται στὸ πεδίο τῆς πολεμικῆς τῶν γλωσσικῶν θέσεων τοῦ Κοραΐ, παρὰ κάποιες ἐρμηνεύσιμες διαφοροποιήσεις, ἀλλὰ καὶ μὲ ἐμφανὴ κοινὴ καταγωγὴ ἀπὸ τὰ διδάγματα τοῦ Δ. Καταρτζῆ καὶ τοῦ ἉΘ. Χριστόπουλου,⁷⁰ μαζὶ μὲ τὸ γεγονός τῆς ταυτόχρονης σχεδὸν δημοσιότητάς τους καὶ τῆς ἐκπόρευσής τους ἀπὸ κοινὸ γεωγραφικὸ κέντρο, ἄς μὴ θεωρηθεῖ ἄτοπη καὶ βιαστικὴ ἢ ὑπόθεση νὰ ἀνῆκαν στὸν ἴδιο συγγραφέα, δηλαδὴ στὸν Νερούλο. Μὲ βάση αὐτὸ τὸ θεωρητικὰ λογικὸ ἐνδεχόμενον, πρέπει νὰ χρεωθεῖ σ' ἐκεῖνον τριπλὴ συγγραφικὴ παραγωγικότητα γιὰ τὴν ὑ-

70. Ἡ ἐξάρτηση τοῦ «Ὀνειρο», κυρίως στὸ λεξιλογικὸ παραδειγματολόγιο καὶ τὰ πάθη του, ἀπὸ τὴν *Ἀιολοδορικὴ Γραμματικὴ* εἶναι ἀναμφισβήτητη, καὶ σὲ μικρότερο βαθμὸ τοῦ κειμένου τοῦ ἀνώνυμου, πὺν παραπέμπει ἐπίσης στὸ ἐγχειρίδιο τοῦ Χριστόπουλου ἀλλὰ καὶ στὴ *Γραμματικὴ Ἀπλοελληνικὴ* τοῦ Δημ. Δάρβαρη (1806). Παρόμοια, στὰ δοκίμια τοῦ Καταρτζῆ ἀπαντοῦν ἰδέες, διατυπώσεις καὶ ὀρισμοὶ γιὰ τὴ γλῶσσα, τὶς ὁποῖες ἐντοπίζουμε αὐτούσιες ἢ παραλλαγμένες καὶ στὰ δύο προηγούμενα δημοσιεύματα. Μερικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ τῶν *Ἐδρισκομένων*: «ἡ χρῆσις εἶν' ἢ νομοθέτρια ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ὁ τύραννος τῶν γλωσσῶν» (σ. 12), «ἐτζη καὶ ὅσες λέξεις ἔχουμε παρμέναις καὶ διεφθαρμέναις ἀπτὰ ἑλληνικά, δὲν ἔχει κανένας ἄδεια νὰ τῆς διορθῶνῃ» (σ. 318), «Κάθε λέξι προφέρεται καθὼς ἐπεκράτησε στὴν χρῆσιν κ' ἔχουμε ἔξι νὰ τὴν προφέρουμε, ἢ ὁποῖα καὶ γράφεται τέτοια ἤχουν: κερὶ, κ' ὄχι κηρίον· μάτι κ' ὄχι ὀμάτιον» (σ. 18), οἱ μεταβολὲς στὴ γλῶσσα «εἶναι παρεπόμενον ἀναγκαῖον σὲ μιὰ ζουντανὴ γλῶσσα» (σ. 21), τὶς πέντε ἀρχαῖες διαλέκτους «ταῖς ἐξωρίσαμε κι ἀπτὰ σχολειὰ μας κι ἀπτὴν προφορά, κηρύττωντας γιὰ βαρβαρικά ὅλους τοὺς νόστιμους χαρακτήρες τους πὺν βρίσκονται συχνότατα στὰ ρωμαῖκα καὶ οἰκειοποιηθήκαμε τάχα μία, τὴν Ἀτθίδα, εἰς τὴν ὁποῖαν θέλουμε νὰ ἀνάξουμε τὰ ρωμαῖκα» (σ. 12), «πόσον κόπο δὲν θέλαμε κερδέση, ἂν καταγινούμασταν μόνε καὶ μόνε νὰ μαθαίνουμε τὰ ἑλληνικά, καὶ νὰ γράφουμε καὶ νὰ προφέρουμε τὰ ρωμαῖκα μὲ τὸν ἰδιωτισμὸν τους;» (σ. 13), ἡ ρωμαῖκα «ἔχει καὶ δικαῖς τῆς ἀρχαῖς καὶ στοιχεῖα, ἔχει ἀρεταῖς καὶ κακίαις δικαῖς τῆς καὶ δέχεται βελτίωση, καθὼς καὶ ὅλαις ἢ ζουντανὲς γλώσσαις» μὲ τὴ διδασκαλία στὰ σχολεῖα, τῆ συγγραφῆ καὶ τὶς μεταφράσεις (σ. 318), «πρέπει πρὸς ὥρας νὰ πολιτογραφῆσομ' ὁμοίως πολλαῖς [λέξεις] ἀπὸ τὰ εὐρωπαϊκά καὶ ἁσιανὰ ἔθνη... Τοῦτο δὲν εἶναι καινοφανές· γιὰ τὸ νὰ πάρουν λέξεις ἀπὸ ἀλλογενεῖς τῶκαμαν (ἄς εἶναι καὶ λίγο) οἱ Ἕλληνες κ' οἱ Ἄραβες, τῶκαμαν μὲ τὴν ὀλότ' οἱ Λατῖνοι, τῶκαμαν ἐπὶ πολὺ οἱ Ρωμαῖοι μας, τὸ κάμουν ἐπ' ἄπειρον ἤδη ὄλ' οἱ Εὐρωπαϊοὶ (καὶ μάλιστα οἱ Ἑγγλέζοι) ἀπὸ τὰ ἑλληνικά» (σ. 221). Γιὰ τὶς θεωρητικὲς καὶ πρακτικὲς ἀντιλήψεις τοῦ ἑλληνα λογίου στὰ θέματα τῆς γλώσσας βλ. Κ. Θ. Δημαράς, «Ἡ γλωσσικὴ θεωρία τοῦ Καταρτζῆ», *Ἀθηρὰ* 50 (1940), 225-234.

περάσπιση του δημοτικισμού μέσα στο 1811: αφενός δύο θεατρικόμορφα γελοιογραφικά κείμενα, το «Όνειρο» και τα Κορακιστικά, γραμμένα σε ύφος λαϊκότροπο, το ένα δημοσιευμένο, το άλλο υπό δημοσίευση με επικαλυπτόμενες θεωρητικές απόψεις για τη γλώσσα, όπως διατυπώνονταν από τους πρωταγωνιστές των έργων,⁷¹ με παρόμοιο κατά ένα μέρος λεξιλογικό παραδειγματολόγιο και με από κοινοῦ χρήση του ὄρου («κορακιστικά») χωρίς ἀσφαλῶς νά πρόκειται για σύμπτωση, ὑποκλοπή ἢ παραχώρηση ἐκ μέρους τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου συγγραφέα.⁷² ἀφετέρου ἕνα σοβαρό ἄρθρο σέ λόγιο ἰδίωμα, ἐνδιάμεσος κρίκος πού, καθῶς συνδεόταν ἀμφίπλευρα μέ καθένα ἀπό τά δύο προηγούμενα, τά συνένωνε ταυτόχρονα μεταξύ τους. Ἡ μόνη ἰσχυρή ἀντένδειξη γιά τή θεμελίωση μιᾶς τέτοιας ὑπόθεσης προέρχεται ἀπό ἕνα γνωστό ἐπιστολικό τεκμήριο τῆς ἐποχῆς, στό ὅποιο σχολιάζονταν τά γλωσσικά δημοσιεύματα τοῦ «Λόγιου Ἐρμῆ» τοῦ 1811. Ἐνοῶ τήν ἐπιστολή τοῦ Ἀθ. Χριστόπουλου στόν Ἀθ. Ψαλῖδα, γραμμένη στίς 10 Νοεμβρίου 1811 ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ὁ ποιητής χλεύαζε τά περιεχόμενά τους ὡς ματαιολογίες, φλυαρίες τερατολόγων καί «γραῖας μαντεύματα καί γέρου παραμύθια», πού εἶχαν γίνεи μάλιστα ἀντικείμενο μιᾶς ξεκαρδιστικῆς κωμωδίας ἐνός φαναριώτη ἄρχοντα (ἀπρόσωπη ἢ ἀναφορᾶ) σχεδιαζόμενης νά τυπωθεῖ τὸ προσεχές διάστημα.⁷³ Στίς 10 Νοεμβρίου ὁ Χριστόπουλος κανονικά πρέπει νά εἶχε διαβάσει τήν ἀναιρετική τῶν δημοσιευμένων φλυαριῶν ἐπιστολή τοῦ συμπολίτη του Ν. στό τεῦχος τουλάχιστο τῆς 1ης Ὀκτωβρίου τοῦ περιοδικοῦ (στά χέρια τοῦ Κοραῆ εἶχε φτάσει ἀπό τή Βιέννη πρὶν ἀπό τόν Νοέμβριο). Πῶς ὅμως γίνεται νά ἔχει ἀποσιωπήσει τή μοναδική

71. «Ἀσύστατον σύστημα, τάχα διορθωτικό τῆς γλώσσας μας, καί ἴσια ἴσια ἀφανιστικώτατο» χαρακτηρίζει τά («κορακιστικά») ὁ Ἰωαννίσκος στήν κωμωδία τοῦ Νερουλοῦ, θεωρώντας πῶς «ἡ συνήθεια τῶν τόπων ἔχει τὸ δικαίωμα νά μεταμορφώνη ταῖς λέξεις» καί πῶς δὲν εἶναι παράξενες «αἱ μετάπλασαις τῆς Ρωμαϊκῆς Γλώσσας, μετάπλασαις ὅπου ταῖς κάμν' ἡ συνήθεια ἐνός ὀλοκλήρου ἔθνους», κάτι πού ἀπαντᾷ καί στήν Ἀρχαιότητα, βλ. Ἐμμ. Ι. Μοσχονάς, *Ἡ δημοτικιστικὴ ἀντίθεση*, ὅ.π., σ. 57-58 καί Βάλτερ Ποῦχγερ, *Ἰακωβάκη Ρίζου Νερουλοῦ Τὰ θεατρικά*, ὅ.π., σ. 454.

72. Τῆ στενῆ συγγένεια ἔχουν παρατηρήσει ἤδη οἱ μελετητές, βλ. Βάλτερ Ποῦχγερ, *Ἡ γλωσσικὴ σάτιρα*, ὅ.π., σ. 84, καί *Ἰακωβάκη Ρίζου Νερουλοῦ Τὰ θεατρικά*, ὅ.π., σ. 218 καί Θόδωρος Γραμματάς, «Δύο ἀντικοραϊκὰ κείμενα. Τὰ Κορακιστικά τοῦ Ἰάκ. Ρίζου Νερουλοῦ καί τὸ Ὀνειρο τοῦ Ἀθ. Χριστόπουλου», *Δωδώνη* 12 (1983), 298, ὅπου ὑποστηρίζεται ὅτι ὁ Χριστόπουλος, ὁ συγγραφέας κατ' αὐτὸν τοῦ «Όνειρο», εἶχε πρότυπό του τήν κωμωδία τοῦ Νερουλοῦ.

73. Ἐμμ. Ι. Μοσχονάς, *Ἡ δημοτικιστικὴ ἀντίθεση*, ὅ.π., σ. 5, βλ. ἐδῶ σημ. 15.

ἐξαίρεση ἀνάμεσα στήν τερατολόγο κατ' αὐτὸν γλωσσικὴ ἀρθρογραφία τοῦ 1811; Ἄν γνώριζε ὅτι ὁ ἀνώνυμος συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς ἦταν ὁ ἴδιος ὁ ἄρχοντας ποῦ σκάρωσε τὴν κωμωδία, δηλαδή ὁ Νερουλός, θὰ εἶχε ἓνα παραπάνω λόγο νὰ μιλήσει στὸν Ψαλίδα γιὰ τὸ δημοσίευμα ποῦ ἐπιτέλους διαφοροποιοῦνταν ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα ὅσο καὶ νὰ τοῦ ἀποκαλύψει τὸ ὄνομα ἀλλὰ καὶ τὴ σχέση τοῦ συντάκτη του μὲ τὸ «Ὀνειρο» καὶ ὄχι νὰ ἀποδώσει ἀλληλογραφώντας μαζί του τὸ γελοιογράφημα τῶν *Λυρικῶν* στὸν σχολιαστὴ τῶν ποιημάτων,⁷⁴ δηλαδή στὸν Στέφανο Κανέλλο. Θέλησε νὰ συγκαλύψει ἄραγε τὰ πράγματα καὶ γιὰ ποιὸ λόγο; Δύο ἐξηγήσεις μπορεῖ νὰ ἐπικαλεστεῖ κανεὶς γι' αὐτό. Δεδομένου ὅτι τὸν συνέδεαν μὲ τὸν Νερουλό αἰσθήματα βαθιᾶς φιλίας—κάπου στίς σελίδες τῶν ποιημάτων καταχώριζε (ἄραγε «εἰς δόξαν καὶ τιμὴν») ἀπλῶς τῆς φιλίας τους ἢ μήπως ὡς εὐχαριστήριο γιὰ τὴ συνεργασία του;) ἔμμετρη προσφώνηση στὸ πρόσωπό του ἀφιερώνοντάς του ἓνα ἀπὸ τὰ στιχορρήματα τῆς συλλογῆς,⁷⁵ καὶ ἐκεῖνος ἀργότερα στὴ Γραμματολογία του θὰ ἐγκωμιάζε τις ποιητικὲς ἱκανότητες τοῦ φίλου του καὶ τὴ μεγάλη ἀπήχηση τῆς ποιήσεώς του μεταφράζοντας μάλιστα στὰ γαλλικὰ ἐπιλεγμένα ἀποσπάσματα της—⁷⁶ δὲν εἶναι ἀπίθανο νὰ τοῦ εἶχε ζητηθεῖ ἀπὸ τὸν τελευταῖο νὰ παραμείνει μυστικὸ τὸ σκέλος αὐτὸ τῆς συγγραφικῆς του δραστηριότητος, ἢ προέλευση ἄλλωστε τοῦ ὁποίου εἶχε συσκοτιστεῖ μὲ τὴν ἀνωνυμία, σύνθητες γνώρισμα τῆς ιδιότητος τοῦ Νερουλοῦ ὡς συγγραφέα⁷⁷ (ἴσως μέσα σ'

74. Ὁ.π., σ. 6.

75. Ὁ ἔρωσ τῆς φιλίας μας, γλυκὲ μου Ἰακωβάκη, ἔτσι ἄρχιζε ἡ ὀκτάστιχη προσφώνηση μὲ τὴν ὁποία ὁ Χριστόπουλος τοῦ ἀφιέρωνε τὸ ποίημα «Ἐρωσ ἀπολογούμενος», ἐνῶ τὸν σκιαγραφοῦσε μὲ τὰ ἐξῆς ἄκρως ἐκθειαστικά: «Ὁ Ἰακωβάκης εἶναι ὁ σπουδαιότερος μετὰξὺ τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν ἀρχόντων καὶ ποιητῆς τραγικὸς ἐξαιρετος· φιολογώτατος, πολυμαθέστατος, ἀρχινούστατος, καὶ φίλος φίλτατος τοῦ ποιητοῦ· ὅθεν ὁ ποιητῆς εἰς δόξαν καὶ τιμὴν τῆς καθαρῆς φιλίας τὸν προσφωνεῖ αὐτὸ τὸ μικρὸν μὲν κατὰ μέγεθος, μεγάλον δὲ κατὰ τὴν τελειότητα ἐπικὸν ποίημά του», *Λυρικά*, 1811, σ. 150. Πβ. Ἐλένη Τσαντσάνογλου, *Ἀθανάσιος Χριστόπουλος*, ὁ.π., σ. 110-111.

76. *Cours de Littérature*, ὁ.π., σ. 121-122 καὶ ἰδίως σ. 159-162.

77. Π.χ. τὸ 1823 καὶ 1824 θὰ δημοσιεύσει σὲ συνέχειες στὸ π. *Antologia* τῆς Φλωρεντίας μὲ τὸ ψευδώνυμο «Φιλαλήθης» τρία δοκίμια μὲ γενικὸ τίτλο («I Greci e I Turchi»), βλ. Β. Bouvier, Α. Ἰαναστασιάδου, *Jacovaky Rizo Néroulos, Analyse raisonnée de l'ouvrage intitulé Charte Turque...*, ὁ.π., σ. 25, ἐνῶ εἶναι γνωστὲς οἱ δύο κωμωδίες του *Ἡ ἐρωτηματικὴ οἰκογένεια* καὶ ὁ *Ἐφημεριδόφορος* ποῦ ἐκδόθησαν στὴν Ἀθήνα τὸ 1837 μὲ τὸν συγγραφέα τους νὰ κρύβεται κάτω ἀπὸ μιὰ μακρόσυρτη σειρὰ γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου.

αυτό το πλαίσιο μυστικοπάθειας ο Χριστόπουλος να απέφυγε να αναφέρει στον Ψαλίδα το όνομα του κωμωδιογράφου πριν από την κυκλοφορία του έργου). Από το άλλο μέρος, όσον αφορά τουλάχιστο το άρθρο του «Λόγιου Έρμη», ένδεχομένως να μη το έκρινε απόλυτα αντιπροσωπευτικό της παράταξης των δημοτικιστών, αφού ο συντάκτης του στη θεωρία δικαίωσε τις θέσεις τους, στην πράξη όμως προσχωρούσε στο λόγιο ύφος που εκείνοι απεχθάνονταν: «έμεταχειρίσθη ύφος πλησιάζον εις τὰς ἡμετέρας περι γλώσσης ιδέας», δὲν εἶχε διαπιστώσει ὁ Κοραῆς στὸ γράμμα του στὸν Βασιλείου τῆς 1ης Νοεμβρίου;

Δὲν θὰ ἦταν αὐτὸ τὸ τελευταῖο γράμμα μέσα στὸ 1811 ὅπου τὸν ἀπασχολοῦσε τὸ γλωσσικὸ μὲ ἀφορμὴ δημοσιεύματα προερχόμενα ἀπὸ τὴ γραφίδα λογίων τῆς Κωνσταντινούπολης. Εἶδαμε στὴν ἀρχὴ τοῦ παρόντος μελετήματος τὸ ξέσπασμά του στὶς 7 Δεκεμβρίου ὅταν ἔγραφε στὸν φίλο του «βλέπω καὶ πάλιν τὰ ὑλακτῆματα (clabaudages) τῶν Βυζαντινῶν νομοθετῶν τῆς γλώσσης», γιὰ νὰ ἀκολουθήσουν ἡ ὁμολογία τῶν ἀμφιβολιῶν του ὡς πρὸς τὴ δυνατότητα τῆς πρότασης τῆς μέσης ὁδοῦ νὰ διαμορφώσει τὴ γλώσσα καὶ ἡ ἐπανάληψη τῆς προτροπῆς του γιὰ ἀποχὴ ἀπὸ γλωσσικὲς ἀντιπαραθέσεις ἀλλὰ καὶ οἱ σκληροὶ χαρακτηρισμοὶ γιὰ ὑβριστὲς καὶ κακολόγους, γιὰ βυζαντινὴ φατρία, γιὰ ἀμαθεῖς ραδιούργους, γιὰ ἄνοστους καὶ ἀνόητους συρράπτες λέξεων. Εἶχαν προηγηθεῖ τὰ *Λυρικά* τοῦ Χριστόπουλου μὲ τὸ «Ὀνειρο» καὶ ὁ ἀνώνυμος τοῦ «Λόγιου Έρμη» καὶ τώρα φαίνεται πὼς εἶχε ἐμφανιστεῖ νέος ἐκπρόσωπος τῆς παράταξης τῶν χυδαῖστῶν τῆς Κωνσταντινούπολης ποὺ ἐναντιωνόταν καὶ αὐτὸς στὴ γλωσσικὴ του θεωρία. Ποιὸς ἄραγε ἦταν καὶ ποιὸ τὸ ἐπίμαχο δημοσίευμα; Εἶχε θεωρητικὸ χαρακτῆρα ὅπως τοῦ ἀνώνυμου, ἢ ἀνῆκε σὲ ἄλλο γραπτὸ εἶδος ὅπως τὸ «Ὀνειρο»; Ὁ «Λόγιος Έρμης» μέχρι τὸ τέλος τοῦ 1811 δὲν φιλοξένησε νεώτερο ἄρθρο μὲ θέμα τὴ γλώσσα ποὺ νὰ ὑπογράφεται ἀπὸ κωνσταντινουπολίτη λόγιο. Οὔτε ὅμως, ὅσο μπόρεσα νὰ διαπιστώσω, ἔχει καταγραφεῖ στὴν ἐλληνικὴ βιβλιογραφία σχετικὴ αὐτοτελὴς ἔκδοση μὲ τέτοια ὑπογραφή πέραν τῶν *Λυρικῶν*,⁷⁸ οὔτε οἱ

78. Ἡ τρίτομη ἀπλοελληνικὴ Γραμματικὴ *Τερψίνοος* τοῦ Κων. Χρυσοκέφαλου ἀπὸ τὴν Καλλιπὸλη τῆς Προποντίδας, ἀφιερωμένη στὸν μ. διερμηνέα Δημ. Μουρούζη, Λεϊψία 1811, δὲν περιέχει ἀντικοραϊκὲς θέσεις, παρόμοια καὶ ἡ τρίτη ἔκδοση τοῦ ἔμμετρου βουκολικοῦ στιχουργήματος *Τὰ κατὰ Κλεάνθην καὶ Ἀβροκόμην* τοῦ Κων. Μάνου, [Κων/πολη] 1811, α' ἔκδοση Βούδα 1801, βλ. Φ. Ἡλιοῦ, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τοῦ 19ου αἰῶνα*, ὁ.π., 1811. 61-63 καὶ 1811.60 ἀντίστοιχα.

μελετητές τῆς γλωσσικῆς διένεξης κοραϊσμοῦ καὶ δημοτικισμοῦ κάνουν λόγο γιὰ ἄλλη περίπτωση κατὰ τὸ 1811 πλὴν τοῦ «Οὐερίου» καὶ τοῦ δημοσιεύματος τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ». Πιστεύω ὅτι συνέβαινε αὐτὸ πού ὑπομνήσαμε ὡς μία ἀπὸ τὶς ἐκδοχὲς στὴν ἀρχή, ὅτι δηλαδὴ ὁ Κοραῆς ἀντέδρασε ὅπως ἀντέδρασε ὄχι σὲ κάποιο δημοσίευμα πού πέρασε ἀπὸ τὰ χέρια του ἀλλὰ σὲ εἰδήσεις διοχετευμένες ἀπὸ τὸν Ἄλ. Βασιλείου στὸ γράμμα του τῆς 22ης Νοεμβρίου μὲ πηγὴ προέλευσής τους τὴν Κωνσταντινούπολη. Μὴ ξεχᾶμε ὅτι ὁ τελευταῖος διατηροῦσε ἀνοικτὴ γραμμὴ ἐπαφῆς μὲ τὴν ἔδρα τοῦ Πατριαρχείου χάρις στὴ διαμονὴ καὶ τὶς ἐμπορικὲς ἀσχολίες ἐκεῖ δύο ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς του, τοῦ Πασχάλη καὶ κυρίως τοῦ Μιχαὴλ Βασιλείου, ἀναμειγμένου στὰ κοινά, ἄρα γνώστη τῶν συμβαινόντων στὸ φαναριώτικο περιβάλλον. Ὅπως, λοιπόν, ὁ Ψαλίδας μάθαινε ἀπὸ τὸ γράμμα τοῦ Χριστόπουλου τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1811 τὰ νέα γιὰ τὴ διακωμώδηση τῆς γλωσσικῆς θεωρίας τοῦ Κοραῆ στὰ Κορακιστικά, περιφερόμενα στοὺς κύκλους τῶν λογίων πρὶν καὶ ἐκδοθῶν, ἔτσι καὶ ὁ Ἕλληνας σοφὸς τοῦ Παρισιοῦ πρέπει νὰ ἔμαθε τὴ δυσάρεστη εἴδηση ἀπὸ τὸ σταλμένο τὸν ἴδιο μῆνα γράμμα τοῦ φίλου του, ὁ ὁποῖος τὴν ἀναμετέδωσε ἐμπιστευόμενος τὴν ἐπιτόπια πηγὴ τῶν ἀδελφῶν του, πόσο μᾶλλον ἐπειδὴ ἀφοροῦσε καὶ τὸν ἴδιο. Δὲν φαίνεται νὰ εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ Κοραῆς στὴν ἀπάντησή στὸν Βασιλείου προτρέποντάς τον νὰ ἀπέχει ἀπὸ διαμάχες ἔβλεπε στὸν ὀρίζοντα τὴ λύση τοῦ γλωσσικοῦ νὰ ἐρχεται μὲ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἢ μέσα ἀπὸ κείμενα τῆς λογοτεχνίας, πεζὰ ἢ ποιητικά, συγγραφέων ὅμως διαφορετικῶν («ἀπ' αὐτοὺς ὅλους τοὺς ἀνόστους καὶ ἀνοήτους λέξεων συρράπτας»). Οἱ ἀντιδράσεις του εἶναι φανερό ὅτι εἶχαν νὰ κάνουν μὲ κάποιο κείμενο λογοτεχνικῆς γραφῆς πού ἐμφάνιζε παρόμοια γνωρίσματα σύμφωνα μὲ ὅσα θὰ τοῦ εἶχε μεταφέρει ὁ Βασιλείου. Τρία χρόνια ἀργότερα, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1814, ἔβλεπε μὲ τὰ μάτια του τυπωμένο πιά τὸ ἔργο τοῦ Νερουλοῦ καὶ οἱ χαρακτηρισμοὶ του γιὰ τὸν κωμωδὸ καὶ τὴ σάτιρά του ἦταν καὶ τότε παραπλήσιοι στὴ λεκτικὴ τους ἐκφορά.⁷⁹ Βέβαια, στὶς δηλώσεις μετάνοιας πού ἀπηύθυνε μὲ γράμματά του στοὺς δύο στενοὺς συνεργάτες τοῦ Κοραῆ, τὸν Νεόφυτο Βάμβα τὸ 1814 στὸ Παρίσι καὶ τὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου τὸ 1815 στὴ Βιέννη, ἡ δευτέρη ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἔλαβε μάλιστα δημοσιότητα μὲσω

79. Παχὺδεμο –τὸν ἀποκαλοῦσε–, ἀνθρωπίσκο, ἄδικο, «ἄμοιρον τῆς ἀστειότητος καὶ ἀγευστον τοῦ ἀττικοῦ ἄλατος» καὶ τὴν κωμωδία ἀηδὴ καὶ «μεθυσμένον ἀνδραρίων ἔμετον», *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., τ. Γ', σ. 297, 333, 340.

του τύπου,⁸⁰ ο συγγραφέας τῆς κωμωδίας διαβεβαίωσε ὅτι δὲν ἤθελε «νὰ βλάψῃ τὴν ὑπόληψιν τοῦ σοφοῦ Κοραῆ» καὶ ὅτι τὴν τύπωσαν χωρὶς νὰ τὸν ἐνημερώσουν. Ἄν δὲν κινδύνευε νὰ ἀποκαλυφθεῖ, θὰ μπορούσε νὰ τοὺς θυμίσει καὶ τὶς ἐκφράσεις σεβασμοῦ καὶ τιμῆς πρὸς τὸ πρόσωπό του τὶς περιλαμβανόμενες στὰ ἀνώνυμα δημοσιεύματά του στὸν «Λόγιο Ἐρμῆ» τοῦ 1811 καὶ τοῦ 1812. Ἀπὸ τὴν πλευρά του ὁ Κοραῆς ἀποκαλώντας ἀργότερα, τὸ 1818, σφάλμα τὴν παρώδηση τοῦ ὀνόματός του καὶ τοῦ γλωσσικοῦ του ὕφους, παραδεχόταν ὅτι ἡ μετάνοια τοῦ κωμωδοῦ ἔδειχνε ἄνθρωπο μὲ παιδεία καὶ ἤθη⁸¹ (ἀσφαλῶς θὰ εἶχε διαβάσει στὸ μεταξὺ καὶ τὸν ἀλληγορικὸ μῦθο τοῦ Νερουλοῦ («Ἀηδόνι καὶ Ψιττακὸς») στὸν «Λόγιο Ἐρμῆ» τοῦ 1817). Εἶναι ἄγνωστο ἂν καὶ ὁ ἐξοβελισμὸς τοῦ («Ονειροῦ») ἀπὸ τὶς πολλαπλὲς ἐπανεκδόσεις τῶν *Λυρικῶν* ἀπὸ τὸ 1814 καὶ ἐξῆς ἕως τὸν θάνατο τοῦ Κοραῆ⁸² ἐντασσόταν στὸ ἴδιο κλίμα ἀναγνώρισης τοῦ λάθους τῆς ἐναντίον του σάτιρας καὶ ἂν πίσω ἀπὸ τὴν ἐντιμη χειρονομία βρισκόταν ὁ Νερουλὸς ἢ ὁ Χριστόπουλος ἢ καὶ οἱ δύο, παρόλο ποὺ οἱ προσθαφαιρέσεις στὰ περιεχόμενα ἐπανεκδιδόμενων ἔργων ὀφείλονταν συχνὰ ὄχι στοὺς συγγραφεῖς τοὺς ἀλλὰ σὲ πρωτοβουλίες τῶν

80. Γιά τὴν ἐπιστολὴ στὸν Βάμβα βλ. ὁ.π., σ. 297 καὶ στὸν Βασιλείου σ. 421. Ἡ τελευταία μὲ τοποχρονολογία Βουκουρέστι 17 Φεβρ. 1815, διασκευασμένη ὅμως ἀπὸ τὸν παραλήπτη τῆς (ὁ.π., σ. 421), θὰ δημοσιευτεῖ στὸν *Ελληνικὸ Τηλέγραφο* τῆς Βιέννης, τχ. 58, 24 Μαΐου 1815, σ. 256.

81. *Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς ἐκδότας τοῦ Λογίου Ἐρμῆ*, Βιέννη 1818 [= Ἄπ. Διασκαλάκης, *Κοραῆς καὶ Κοδρικῆς. Ἡ μεγάλη φιλολογικὴ διαμάχη τῶν Ἑλλήνων 1815-1821*, Ἀθήνα 1966, σ. 256]. Δύο πάντως χρόνια νωρίτερα σὲ γράμμα τοῦ τῆς 21ης Νοεμ. 1816 στὸν Βασιλείου δὲν πίστευε ὅτι ἡ μετάνοια τοῦ Νερουλοῦ ἦταν εἰλικρινῆς καὶ τὴν ἀπέδιδε σὲ θρασυδειλία: «Ἐφοβήθη ὁ Τσελεπῆς ἄλλην παρ' ἐμοῦ ἢ παρ' ἄλλου τινὸς ἀντικωμωδία», *Ἀλληλογραφία*, ὁ.π., τ. Γ', σ. 526.

82. Στὴν παρισινὴ ἕνατη ἐκδοσὴ τῶν *Λυρικῶν* μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Ν. Κοριτζᾶ (1833), τὸ («Ονειρο») ἐπανῆλθε ὑπερδιπλάσιο σὲ ἔκταση καὶ μὲ δάνεια ἀπὸ τὰ *Κορακιστικά*. Ἄν οἱ μελετητὲς ἀποκλείουν διασκευαστῆς τοῦ νὰ ἦταν ὁ Κανέλλος, ποὺ ἀπὸ τὸ 1823 δὲν ζοῦσε πιά, ὄντας ὄχι τόσο ἀπόλυτοι γιὰ τὸν Χριστόπουλο, θὰ ἦταν ἐξίσου ἀνεδαφικὸ νὰ προσγράψουμε καὶ τὴ δεύτερη αὐτὴ μορφή στὸν Νερουλό, ἀπομακρυσμένο ὀριστικὰ ἀπὸ γλωσσικὲς ἀντιπαλότητες μὲ τὸν Κοραῆ, πολὺ περισσότερο ποὺ ἡ ἐκδοσὴ τῶν *Λυρικῶν* τυπώθηκε στὸ Παρίσι, δὲν γνωρίζω ἂν πρὶν ἢ μετὰ τὸν θάνατο (6 Ἀπριλίου) τοῦ ἑλληνα σοφοῦ. Βλ. Θόδωρος Γραμματάς, «Δύο ἀντικωραϊκὰ κείμενα...», ὁ.π., σ. 294-303 καὶ Ἑλένη Τσαντσάνογλου, «Τὸ πορτρέτο τοῦ Ἀθανάσιου Χριστόπουλου στὴν ἐκδοσὴ τῶν *Λυρικῶν* τοῦ 1833 καὶ ἡ πατρότητα τοῦ «Ονειροῦ»», *Ζητήματα ἱστορίας τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων. Ἀφιέρωμα στὸν Κ. Θ. Δημαρά, Θεσσαλονίκη* 1994, σ. 243-253.

νέων έκδοτων. Στην πρώτη πάντως ανάπτυξη της Κέρκυρας (1814) ό έκδότης, με άρχικόνυμα και αυτός ύπογραφόμενος, δέν θά περιοριζόταν μόνο στην έκτόπιση του «Όνειρου», αλλά θά άποκαθιστούσε τή συμβολή του Κοραή στη γλωσσική ζύμωση τής έποχής παρουσιάζοντάς τον ως εκείνον πού γνώριζε τούς θησαυρούς τής γλώσσας και «τήν έβγαλεν άπό τό πυκνόν σύγνεφον όπου τήν έσκοτάδιαζε, και μᾶς έδειξε τόν δρόμον τής πολυμαθείας με τό μέσον τής φιλολογίας, μόνον δια τήν προκοπήν τών νέων»,⁸³ ένῶ στόν Χριστόπουλο «με τήν άρμονικήν του και γλυκόφωνην Λύραν του» πίστωνε τήν άνάκληση τών Μουσών στην κατοικία τους στόν Έλικώνα.

Τόν Δεκέμβριο του 1811 —για νά ξαναθυμηθοῦμε τίς τελευταίες σκέψεις και προτροπές του Έλληνα σοφου— φαίνεται πώς εΐχε κλονιστεί για άλλη μιá φορά ή πίστη του στο έφαρμόσιμο ευρύτερα τής γλωσσικής του θεωρίας: «μη πολυ θάρρος, φίλε μου, εις τόν όρθον λόγον. Μηδ' εις τήν μέσην όδόν σου». Άποδοκίμαζε τίς αντιπαραθέσεις και δέν ήταν από εκείνους πού θά σκοτώνονταν μαζί με τούς όπαδούς του για τίς γλωσσικές του ιδέες, όπως τόν παρουσίαζαν με κωμική υπερβολή τά Κορακιστικά,⁸⁴ ένῶ λίγο άργότερα τόν βλέπουμε στα γράμματά του νά αντιδρά με δυσφορία στη μίμηση από τρίτους του «κοραϊκού ύφους».⁸⁵ Άρνιόταν για άλλη μιá φορά τόν ρόλο του νομοθέτη τής γλώσσας («ή κρίσις μου δέν είναι νόμος»), νομοθέτες θά αναδεικνύονταν όχι ή δυναμική τής «συνήθειας», όπως είδαμε νά υποστηρίζεται με έμφαση στο «Όνειρο», στο άνώνυμο άρθρο του «Λόγιου Έρμη» και στα Κορακιστικά, αλλά οι κλασικοί συγγραφείς. «Κανόνα και νόμον εις τας γλώσσας άλλον δέν γνωρίζω παρά τήν χρήσιν τών ένδόξων», υπαγόρευε στόν Βασιλείου νά γράψει στην έπιστολή του στόν Άνθιμο Γαζή με άφορμή τή δημοσίευση στόν «Λόγιο Έρμη» του κειμένου του άνωνυμογράφου.⁸⁶ Άλλωστε από τά έργα τους θά προέκυπτε και ή κανονιστική γραμματική τής νεοελλη-

83. *Λυρικά*, β' έκδοση, τυπογραφία τών Κορφών, 1814, σ. 3-4. Πβ. Άλέξης Πολίτης, «1814. Η συνύπαρξη Βηλαρά και Χριστόπουλου στην Κέρκυρα», *Θ' Πανόσιο Συνέδριο, Πρακτικά*, τ. Β', Παξοί, Έταιρεία Παξινών Μελετών, 2014, σ. 377-378.

84. Έμμ. Ι. Μοσχονάς, *Η δημοτικιστική αντίθεση*, ό.π., σ. 21 και Βάλτερ Ποϋχνερ, *Τακωβάκη Ρίζου Νερούλοῦ Τά θεατρικά*, ό.π., σ. 417.

85. Μεμφόταν και τόν ίδιο τόν Βασιλείου για παρόμοια «παραπτώματα», έπιστ. 19ης Μαρτ. 1812, *Άλληλογραφία*, ό.π., τ. Γ', σ. 189.

86. Έπιστ. 1ης Νοεμ. 1811, ό.π., σ. 151.

νικῆς.⁸⁷ Ποιοῦ μορφολογικοῦ τύπου νεοελληνικῆς, ἄδηλο γιὰ τὸν Κοραῖ, ἂν καὶ ἐπαρκῆ μελετητῆ τῆς ἱστορικῆς τῆς διαδρομῆς καὶ γνώστη τῶν πορισμάτων γιὰ τὴ γλῶσσα εὐρωπαϊῶν διανοητῶν. Εἶχε ἀπέναντί του ἓνα θέμα ὄντως «πίζουλο» γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς του. Πάντως γιὰ ἓνα πράγμα ἦταν βέβαιος παλαιότερα, τὸ 1804, τὴ χρονιὰ διατύπωσης τῆς γλωσσικῆς του θεωρίας στὰ προλεγόμενα τῶν *Αἰθιοπικῶν* τοῦ Ἡλίουδωρου, ὅτι δηλαδὴ –κατὰ πῶς ἐκμυστηρευόταν τότε στὸν φίλο του– στὴν ἀπευκταία γι' αὐτὸν περίπτωση τοῦ ἐμφανιζόταν κάποιος «φιλοχυδαῖος» συγγραφέας στὴν ἑλληνικὴ γραμματεία τοῦ ὕψους ἐνὸς Ἡλίουδωρου καὶ τῆς μυθιστορίας του, μὲ ἄλλα λόγια ἓνας σπουδαῖος συγγραφέας, ἡ ἐμφάνισή του θὰ ἀποτελοῦσε τὸν καταλύτη γιὰ τὸ ποια γλωσσικὴ μορφή θὰ κατίσχυε στὸν γραπτὸ λόγο.⁸⁸ Λίγο πάλι πρὶν ἀπὸ τὸ 1811, σὲ μιὰ νέα ἐκμυστήρευση ἀναγνώριζε, μὲ διαφαινόμενη ὅμως ἀπαρέσκεια στὴν ἔκφραση, πῶς στὸ πολὺ πιθανὸ ἐνδεχόμενον νὰ εἶναι λανθασμένη ἡ θεωρία του, τὰ δικαιώματα τῆς ὀμιλούμενης γλώσσας, ὡς φωνῆς καὶ «τοῦ περισσοτέρου μέρους τοῦ ἔθνους», θὰ ἔπρεπε νὰ γίνουν σεβαστὰ χωρὶς διορθωτικὲς ἐπεμβάσεις οὔτε στὴ λεκτικὴ οὔτε στὴν ἐκφραστικὴ τῆς δομῆς.⁸⁹ Ἄν εἶχε δημοσιοποιήσει τίς σκέψεις του αὐτές, ἀχρωμάτιστες ὅμως ἀπὸ τοὺς ὅποιους δικούς του ἐνδόμυχους πόθους, οἱ ἀντίπαλοί του τῆς «βυζαντινῆς φατρίας τῶν χυδαϊστῶν», ὅποιοι καὶ ἂν ἦταν αὐτοί, ἀλλὰ καὶ οἱ μεταγενέστεροι ὑπέρμαχοι τοῦ δημοτικισμοῦ ἴσως νὰ τὸν ἐβλεπαν ὡς ἐν δυνάμει σύμμαχό τους.

ΕΜΜ. Ν. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ

87. Βλ. Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Πρώιμα σχεδιάσματα τοῦ Κοραῖ γιὰ μιὰ “Γραμματικὴ τῆς Γραικικῆς”», *Διήμερο Κοραῖ, Ἀθήνα*, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1984, σ. 79-80.

88. Ἐπιστ. 9ης Αὐγ. 1804, *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., τ. Β', σ. 180. Πβ. ἐπιστ. 28 Μαΐου 1803, ὅ.π., σ. 90.

89. Ἐπιστ. 15ης Μαΐου 1810, *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., τ. Γ', σ. 28.

Résumé

LA «CLIQUE BYZANTINE DES ADEPTES DU DÉMOTICISME»

Une revue des publications anticoraïques de l'an 1811

En 1811 ont vu le jour deux publications opposées à la théorie de Coray qui concernait la correction de la langue néogrecque : le *Rêve*, publié sans signature dans l'édition des *Lyriques* d'Athanasé Christopoulos à Vienne et une seconde signée par l'initial N. et insérée dans les pages de *Loghios Hermès* en forme de lettre-réponse à l'article d'Alexandre Vassileiou, publié aussi dans ce magazine littéraire, par lequel le négociant savant de Vienne défendait les idées linguistiques de son ami Coray. Les auteurs des deux textes, écrits sous l'influence de la tradition populaire de la langue des D. Catartzi et D. Philippides, employaient d'arguments théoriques identiques, en faveur de la langue vulgaire, et de l'autre côté ils habitaient dans le même lieu, à savoir à Constantinople. Quand ces publications furent parvenues aux mains de Coray, le Grec savant commentera dans sa correspondance seulement la seconde, en considérant que D. Philippides fût son auteur. Mais l'anonyme de *Loghios Hermès*, comme le professeur Walter Puchner a indiqué autrefois, était Iacovakis Rizos Neroulos, l'auteur des *Korakistika*, et cette identification est confirmée dans l'article présent par beaucoup d'autres documents. Le fait que, d'après les informations d'Ath. Christopoulos à Ath. Psalidas, cette satire, qui serait publiée l'année 1813, circulait déjà en 1811 en forme manuscrite dans les cercles des savants de Constantinople et les amusait fort, nous fait réfléchir que cet événement était la source de la réaction de Coray quand le mois de décembre de la même année il parlait dans ses lettres des clabaudages des législateurs byzantins de la langue ou de la clique byzantine des adeptes du démoticisme. Évidemment, il aurait reçu lui-même d'informations semblables par son ami Al. Vassileiou transmises de la part de ses frères, aussi négociants savants, qui demeuraient à Constantinople. Donc, puisque tous les trois textes anticoraïques, le *Rêve*, texte en forme théâtrale, où on rencontre pour la première fois le terme «korakistika», la lettre

anonyme du *Loghios Hermès*, et la comédie *Korakistika*, sont liés de plusieurs points entre eux, on ne peut pas écarter la probabilité qu'ils provenaient du même auteur, à savoir de I. R. Neroulos. En tout cas, face aux atteintes qu'il recevait par ses adversaires, Coray refusait le rôle du législateur de la langue (les seuls législateurs n'étaient que les écrivains et les poètes classiques, pas l'usage commun), il était saisi de doutes sur l'application générale de sa doctrine linguistique en désapprouvant en même temps les confrontations sur ce sujet.

EMM. N. FRANGHISKOS